

Башкарып жаткан жоны жок.
Кату шаалта ого берер» — дешти.
Көк букалу Көгүтей
Уч мергеде једе сокты.
Караты каанның журтында,
Алтын чакының төзинде
Ат алатан алты баатыры
Jүгүргенче једип келди.
Көгүтей апшыйак бойы,
Эрин тижин тиштенген,
Эр санаазын сананган,
Ама-томо кыйгы салды:
«Эртегиде ат алала,
Төргө отургусканыгар болор!»—деди.
Алты баатыр күйүлерин
Кејегезинен катый тутты.
Алты талай кечире чачты,
Алты тайга ажыра чачты.
Алтын чакының төзине
Көк буканы буулады.
Каалгазын кайра салды,
Күлер эжикти тескери ачты.
Курумчы кийис бөрүгин
Калказынан* кийип алды.
Төр бажына басып барды,
Караты-каанга коштой отурды.
«Караты-каан, тагма! — деди.
Ойнодың ба? Чындадың ба?
Ойноп жүрген сен болзон,
Аракы ажымнан ич—деди.
Чындап жүрген сен болзон,
Эргек төскө, эрин тишке!»—деди.
Караты-каан арпазы јокто,
Көгүтей апшыйакка айтты:
«Кумдус та болзо, күйү эмей,
Ойноп-ченеп жүрген эдим!
Көгүтей кудаң јакшы ок турбай!»
Алты кат ак ширдекти
Јайа салып јайып ийди.
Көгүтейди колтыктап отургусты.
Караты-каан айдып турды:
«Шаалта шаарым, угуп тур!
Јүс тажуур аракы керек,
Ончозы түңгей толо болзын.
Јүс ак ирик керек,
Арыгы јок, семизи јок,

*Калказынан—бөрүкти кыязынан кийип алганы.

Ончозы бир түңгей болзын.
Јүс јакә тон керек,
Кирлүзи јок, киртиктүзи* јок,
Ончозы бир түңгей болзын.
Кулагының бажында каралу
Јүс ак байтал керек.
Күчүзи јок, арыгы јок,
Ончозы бир түңгей болзын.
Јети конокто табыштыраар,
Кумдус күйүмди экел.
Темене-Коо баламның бажын өрүп.
Јыргал-тойын эделик» — деди.
Көгүтей апшыйак айтты:
«Бойымның азыраганым јок эли,
Јонноң сурап экелгейим!»
Көгүтей айылынан чыгып,
Көк буказына минип алды,
Алтайын көстөп јанып ийди.

* * *

Кара-килин атту
Караты-каанның алты күйүзи
Ойто эбирип, јангы јетгилер.
Олорды көргөн Караты-каан
Тенгеридий күзүрт этти,
Темирдий шыгырт этти,
Алты јакшы күйүзине айтты:
«Көк букалу Көгүтей апшыйакты
Айылына јетирип салыгар!»
Алты јакшы баатырлары
Алты кара-килин ат миндилер,
Көгүтейди ээчий жүрүп ийдилер.
Көк бука бустап турат,
Ат јетирбес јелип барат.
Алты јакшы баатыр
Сыр маңда јетпей турат.
Кумдус деген уулы
Јылдык јерден сезип ийди,
Айлык јерден билип ийди.
«Эмди түбек келген јат,
Эркелү Көгүтей адам
Олбөгөн бойы өлгөн јат,
Барбаган бойы барган јат.
Кату болгон Караты-каанның
Алты јакшы күйүзи
Айылыбысты бузуп чачарга,

*Киртиктү — тобырак-тоозын јапшынып калганду.

Алтайыбысты олјолоорго,
Акту бойыбысты олтүрерге
Алты баатыр келип јат» — деди.
Карый берген Көгүтей эмегени
Айылдан чыгып тургажын,
Калју болгон Караты-кааннын
Алты јакшы күйүзи,
Алып-кезер баатырлары
Алтайына келип јадылар.
Карый берген Көгүтей апшыйак
Көк букалу база келип јат.
Кумдус уулы чыга конды,
Алты јакшы бајазына
Удура базып, уткуп турат.
Алты јакшы баатырдын
Алты јакшы адын алды.
Алты јакшы баатыр
Удура-тедире көрүжип,
Ундежип, каткырыштылар.
«Бистин јакшы бајабыс» — деп,
Электежип, каткырыштылар,
Курумчы кийис айылга кирдилер.
Алты јакшы бајазына
Көгүтейдин кумдус балазы
Алты кат төжөк јайып,
Кемирчек кийис төжөди.
Көгүтей адазынан сурап отурат:
«Јүрген јерден нени көрдигер,
Барган јерден нени уктыгар?»
Карый берген Көгүтей апшыйак
Айдар, айтпас айдып отурат,
Унчугар, унчукпас унчугып отурат.
«Кату шаалта болды,
Кайдан оны табар» — дейт.
Караты-кааннын шааган шаалтазын
Кумдус уулга куучындады.
Кумдус уул оны угала,
Корум өрө чыга јүтүрди.
Эмеген-өбөгөн Көгүтей
Ары көрүп ыйладылар,
Бери көрүп каткырдылар.
«Кату шаалтаны кайдан алар,
Арга сүме не болор?» — дешти.
Кумдустын балазы јүс учарлу
Кара тайганын бажынан
Балагалу* бай кайыннын төзинен

* Балага — барбайып өскөн кайын.

Кату шаалтаны алып келди.
Алты јакшы баатыр бајалар
Мыкнынн тайанып тургылады:
«Караты-каан кайныбыска
Кату шаалтаны апараар!» — деди.
Кумдус уулы айдып отурат:
«Кату шаалтазы белен» — деди.
Алты баатыр чыга конды,
Айылдан чыгып көргөжин,
Кату шаалта ончо белен болды,
Баштарын јайкап, кайкадылар.
Көгүтей апшыйак бойы
Көк бука деген адын
Тал чирик ээриле ээртеди.
Кумдус деген балазы
Кожо барадым деди.
Көк букага учкажып,
Кумдус уул јүрүп ийди.
Алты јакшы баатыр,
Көк букалу Көгүтей
Караты-кааннын јуртына
Көндүгүп јүрүп ийдилер.
Кара јорго атту
Караты-кааннын јуртына
Уч мергеде јеттилер.

* * *

Караты-кааннын кичү балазы,
Темене-Коо деген кызы
Адазынын эжигинен чыгып,
Тогус канат кара өргөзи јаар
Бойы базып барадат.
Оны көргөн Кумдус уул
Көк буканын соорызынан
Јерге түрген калып түшти,
Кумдус болуп мантап ийди.
Кумдус аннын јыдын
Ийт јакшызы алып ийди,
Кумдус балазын сүрүшти,
Кумдус балазы качып мантады.
Караты-кааннын калју деген
Кара јети тайгылдары
Бир көргөнчө једиштилер,
Кумдустын кыйгызы тындыды.
Оны көргөн албаты-јон
Карсылдада каткырышты.
Јети кара тайгылды
Јети бајазы туткылады.

Темене-Коо бала десе,
Кумдус балазын айрып алды.
Карсылдада каткы салган
Кара албатыга айдып турды:
«Слерге кереги жок болзо,
Меге керек болор — деди.
Эр жажына эжим болор,
Элен чакка эрим болор».
Кучактанып, жана берди.
Кок букалу Көгүтей
Калын кату шаалтаны
Караты-каанпа жетирди.
«Эки баланын тойын
Кайда эдер?» — деп сурады.
Караты-каан айдып туру:
«Балдардын тойын мында эдетем,
Алтайыма журтададым».
Караты-каан кумдус күйүзинин,
Темене-Коо балазынын
Жыргал тойын этти.
Торбок болзо, жаманын өлтүрди,
Мал болзо, таакылуун өлтүрди.
Соотту жаан той эмес деп
Сокорлорды элчилептир.
Ату-сапту той эмес деп
Аксактарды алдыртыптыр.
Талдама деген жакшыларын
Алдыртпастан таштап ийтир.
Шулмус канчын ийиттерин
Элчилетпей артыргызып салтыр.
Ончо улузын жуунадып алды.
Жаан жакшылар, канчын ийиттер
Электежип, каткырыжып жаттылар.
Тойын болзо тойлодылар,
Ажын болзо ичтилер.
Эл-албаты тойынды,
Айылы-журтына таркады.
Караты-кааннын күйүзи болуп,
Алган эш кижизиле
Кумдус уул журтай берди.

* * *

Бир күнде кумдус уул
Алган эжи абакайыла
Отуруп алып, айдып турды:
«Темене-Коо алганым,
Караты-каан адаңа
Барып келсен кайдар ол.

Нени эдип жадылар,
Угуп кел, алганым» — дейт.
Темене-Коо шүүп турды:
«Кумдус та болзо, эжим,
Барбай артар жаным жок.
Кандый да болзо, эжим,
Укпай салар жаным жок».
Караты-кааннын өргөзине
Айылдан чыгып жүрүп ийди.
Ада-энезине кирип баргажын,
Алты жакшы эзеги,
Алты жакшы жестези,
Аракынын ачуунаң ичкен,
Аш жакшызын жиген, отурдылар.
Эжиктен кижиге кирди деп
Кылчас эдип көрбөди,
Кыгыс эдип унчукпады.
Кару болгон энези айтты:
«Жакшы жадырын ба, балам?
Кумдус та болзо, күйүүм,
Темене-Коо балам» — деди.
Караты-каан айдып отурат:
«Кумдус эринге отурбай,
Бого неге келдин?» — дейт.
Адазынын айткан сөзине
Темене-Коо удура айдат:
«Калын, шаалта оңон жип,
Кумдуска мени бердигер.
Элен чакка эш болзын деп
Элге-жонго жарлапаныгар.
Кумдус та болзо, эрим эмей».
Караты-каан айдып отурды:
«Алты жакшы күйүүм,
Агдап-куштап барарга жат.
Онын учун бистер мында
Оңду жыргал эдип турубыс.
Сенин барган эриң болзо,
Бир де немеге күчи жетпес,
Жокту жалку танма эмей.
Сенин мында эдетен
Бир де неме жок эмей!»
Темене-Коо балазын
Айылдан чыгара сүрүп ийди.
Темене-Коо көркийим
Ыйлай-сыктай жанып ийди.
Эбирилип ойто жанган тушта,
Кумдус оңон сурап турды:
«Ачуланып ыйлапаныңды

Айдып бер, көөркийим». болзо,
Эжи болгон Темене-Коо
Кумдус уулга айдып турды:
«Адам болгон Караты-каан
Айылынан чыгара сүрди.
Сенин барган эринг
Бир де неме эдин болбос.
Менин алты жакшы күйүм
Агдап-куштап барып жат.
Анайда айдып, мени сүрди,
Барган эрим кумдус деп
Базынып, мени жаман көрди».
Кумдус уул айдып турды:
«Агдап-куштап барып жаткан

Мен олорло кожо барадым!
Караты-каан адага барып кел,
Агдап-куштап барарына
Минерге ат сурап кел,
Жолго азык сурап кел!
Аң-куш атпас та болзом,
Баяларыма оду сакып,
Казан азып бербезим бе?
Аттарын алып буулабазым ба?»
Темене-Коо алганы
Айткан сөстөн кыйышпады.
Агдап минер ат сураарга,
Азык эдер аш сураарга
Караты-каан адазына
Катап ойто жүрүп ийди.
Адазынын айылына жедип,
Оноң эмди сурап турды:
«Кумдус деген күйүгөр
Агдап минер ат сурады,
Азык эдер аш сурады».
Оны уккан Караты-каан
Темир ошкош шыгырт этти,
Тенгери ошкош күзүрт этти.
«Сенин кумдус эринге
Агдап барар ат берерден,
Алты жакшы күйүме
Агдап барарга ат жедишпей жат.
Сенин кумдус эринди
Азырайтан азыктан болгой,
Эртеги алты күйүмди
Азыраарга азык жок» — деди.
Алты жакшы күйүзи
Ат жакшызын ээртеп турды,

Азык жакшызын алып турды.
Караты-каан бойы болзо,
Темене-Коо төрөл балазын
Оргөзинен чыгара сүрүп турды.
Караты-кааннын эмегени,
Алтын-Тана абакайы
Алган эрине айдып отурат:
«Ончолор олор бистинг эмей,
Төрөөн-туган балдар эмей,
Бир жарымын жылу көрөр,
Бир жаңысты соок көрөр,
Кандый неме болды — деди.
Жакшы ат жок болзо,
Жаман аттан не бербес?
Жакшы аш жок болзо,
Жарма-көчөдөн не бербес?»
Темене-Коо деген балазы
Ыйлаганча чыга басты.
Алтын-Тана кару энези
Эдегине жаба тудуп,
Темене-Коо балазына
Курут-аарчынаң сузуп берди.
Темене-Коо көөркийим
Ыйлаганча жанып ийди.
Айылы-журтына жанып келди,
Кумдус эрине айдып турды:
«Азыраган менин адам
Аттан ат бербеди,
Азыктан азык бербеди,
Чыгара мени сүрүп ийди».
Кумдус уул айдып отурды:
«Эжим болгон Темене-Коо,
Эригип сен ачуланба.
Агдап минерге адым да жок,
Азыранарга ажым да жок,
Агдап жүрүп келгейим.
Эртеги барган баяларыма
Ээчий барып жедижерим.
Келер күни жеткен тушта
Күлөр казанды отко ас.
Сыгыннын эдин кайнадарыс,
Суудан уруп, жылыдып кой».
Кумдус уул жүрүп ийди.
Жети тайга ажа берди,
Жети алтай өдө берди.
Алты жакшы баязына
Көс жедерден жаба жетти.
Кара тайганын кырынан

Қарап көрүп отурат.
Алты жакшы баязы
Тынду неменин тынына жетпеген,
Канду неменин канына жетпеген.
Алты жакшы кара аттын
Арка-мойынын сагыскан-куш
Челдей берген көрүнөт.
Бойлоры өлгөн тазылын казып,
Жигилеп жүргени көрүнөт.
Анчы болгон кумдус уул
Ак ойдыкты агыртат.
Алты кара сыгын чыкты.
Алты кара сыгынды
Кумдус уул жыпа атты.
Алты жакшы бабаларынын жанына
Алты сыгын тоголонып түшти.
Алты баатыр блаашты.
Бирүзи «мен аттым»,
Бирүзи «мен аттым» — дешти.
Блаажа, блаажа келгенде,
Бирдег, бирдег үлештилер.
Кумдус деген уулы
Алты жакшы баязына жетти:
«Мени кожо үлүге кожыгар,
Адып-тудар улус болуп,
Анчы адын алдыгар.
Ада энегерге апарып,
Алузын беретен туругар.
Адып болбос мен канайдарым?»
Онойып жалынып, жажып отурат.
Алты жакшы баязы айдат:
«Адан эдин жиген танма,
Аннын эди сеге керек пе?
Алар болзон, корон шилти*
Ич-карынын ал» — дешти.
Кумдус уул айдып турды:
«Алтай жердин анын адар
Алып күчим менин жокто,
Карын да болзо, алгайым» — деди.
Алты сыгыннын ичи-кардын
Жазап арутап арчып алды.
Алты баязы жанып ийди.
Кумдус уулы оноң ары
Ат кийининен түкүрди:
«Алты сыгыннын эди,
Корон шилти болзын!» — деди.

* Шилти — кадып калган эт.

Олордын корон шилти деп,
Жаман деп таштап берген
Алты сыгыннын ичи-карды,
«Үзүм-шикир болзын» — деди.
Жүктенип алып жанып ийди.
Темене-Коо алганына келди.
Күлер казан эм болгожын,
Отто белен кайнап турды.
Алты сыгыннын ич-карынын
Күлер казанга салып ийди.
Темене-Коо алганы сүүнди:
«Алты жакшы бајам
Айылына жанды ба?»
Кумдус уул айдып отурат:
«Алты кара сыгын аткандар,
Кайнадып жип алган болбогой?»
Алама-шикир ич-карын
Кайнап быжып келди.
«Үзүм-шикир ичи-карыннан
Табакка толо салып ал,
Адан-энеге апарып бер» — деп,
Кумдус эжине айдып турды.
Темене-Коо агаш табакка
Ичи-карыннан салып алды,
Ада-энезине апарып берди.
Эр жанында эр улустын
Оозынан көбүк аккан отурат.
Темене-Коо айтты:
«Эримнин экелген ич-карыннан,
Алып жип көрүгөр» — деди.
Караты-каан адазы айтты:
«Корон-шилти ич-карыннан болгой,
Үзүм-шикир сыгын эдин
Жип болбой отурыс» — деди.
Алтын-Тана энези айтты:
«Жибезеде, амзабас па?»
Агаш табактын алып турды,
Аскан ажын амзап көрди,
Үзүм-шикир гату аш эмир.
Эмеген-өбөгөн эжү
Үлежип алып жип отурды.
Амтанын слер көрүгөр деп,
Алты күйүзине база берди.
Канча күн аш жибегендий
Ич-карынды блаажып жигиледи,
Табакта неме артыспады.
Алты жакшы күйүзине
Караты-каан жакып турды:

«Эмди сыгын аткажын
Корон-шилти эдин албагар.
Аламыр-шикир ичи-кардын
Айылыма экелип беригер» — деди.
Темене-Коо жанып ийди,
Не укканын эрине жетирди.

* * *

Канча күндөр өткөн тушта
Алган эжи Темене-Коого
Кумдус уул айдып турды:
«Караты-каан аданга
Барып келзең, алганым».
Темене-Коо чыга берди,
Адазынын айылына жүгүрип ийди.
Темене-Коо ол келгежин,
Караты-каан адазы
Алты жакшы күйүзине
Ат жакшызын миндирип,
Азык амтандузын артындырып,
Агдап-куштап ийип турган эмтир.
Темене-Коо балазы
Агдап минер ат сурады.
Караты-каан айдып турды:
«Кумдус эриңе ат берердең,
Алты жакшы күйүме,
Агдап барар ат жок,
Ары кедеери чык, ийт!» — деди.
Алтын-Тана энези айтты:
«Кажы балаңа кару?
Кажы балаңа казыр сен?
Кажызы да түгөй эмей,
Бойыбыстың балдарыс эмей».
Темене-Коо деген балазы
Ыйлаганча чыга басты.
Айылы-журтына жанып келди,
Кумдус эрине айдып турды:
«Караты-каан адам
Агдап барар ат бербеди,
Айылдан чыгара сүрүп ийди.
Агдап-куштап ат жокко
Сен эмди канайып барарың?»
Кумдус уул айдып туру:
«Темене-Коо алганым,
Ады да жокко жүргейим — деди.
Күңгө кайнаар күлөр казанды
Келтегейинен азып сал,
Суудан уруп, жылыдып сал.

Алты жакшы бајамнын
Кийининен барып једижейин».
Кумдус уул жүрүп ийди.

* * *

Алты тайга ажып түшти,
Алты талай кечип чыкты.
Алты жакшы бајазына једишти,
Ак кырдын бажынан
Ајыктап көрүп тургажын,
Алты кара ады арыган,
Арка-мойыны сыйрылган,
Сангыскан, кускун чокыган болды.
Алты жакшы баатырдын
Азык-түлүк түгенген,
Арга-сүме астаган,
Балтырган, бокчый өлөңди
Узүп жип жүргүлейт.
Өкпө-жүрек партылды,
Өзөк каны соолды.
Алтын чылап саргаргандар,
Агаш чылап кугаргандар,
Аайын таппай жүргүлейт.
Кумдус балазы агчы болуп,
Кара тайганы агыртты.
Алты кара сыгын чыкты,
Жангыс окко тизе атты,
Алты баатырдын жанына түшти.
Кайдан түшкенин билип албай,
Улежип албай, бајалар блаашты-
лар.

Алты баатыр блаажа, блаажа,
Алты кара сыгынды
Бирден, бирден улежип алды.
Кумдус балазы жанына
Капшайынча мантап келди.
«Алты жакшы бајам,
Эзен, жакшы!» — деп эзендешти.
Алты күлүк баатыр
Кылчас эдип көрбөдилер,
Кыгыс эдип унчыкпадылар.
«Алты жакшы бајам — деди,
Адар-тудар слер бойыгар
Аң курсагын аттыгар.
Адып болбос мен кайдайын?
Мени кожо үлүге кожыгар,
Кожо аткан болойын.
Ада-энеме, алган эжиме,

Ан алузын апарып берейин». Алты якшы баязы айтты: «Алар болзон, корон-шилти Алты кара сыгын эдин ал!»—дешти. Ичи-кардын кодорып алдылар. «Ўзүм-шикир ич-кардын Бис алып жаналык»—дешти. Алты якшы баязы Айылы-јуртына јанып ийди. Алты кара сыгын эдин Арка-мойынына јүктенип алып, Кумдус уул јанып ийди, Темене-Коо үйине келди. Күлер казан келтегейинен Азып салган, белен турды. Алты кара сыгын эдин Қазанга салып ийди. Сыгын эди кайнаганда, Эмеген-өбөгөн Кумдус уул Тойо-кана јип алды. Кумдус уул айдып отурат: «Темене-Коо алганым, Ада-энене барып кел». Темене-Коо алганы Агаш табакка эдин салды, Қараты-каан адазына Айылдап эмди јүрүп ийди. Қараты-каанның айылына кирип, Агаш табактагы эдин, Адазына берип, айдып турды: «Кумдус күйүгердин тапкан эдин Амзап јип көрүгер»—деди. Қараты-каан айтты: «Кумдус тапкан эт јиирден Эртеги алты якшы күйүмнин Андап таап экелген Аламыр-шикир ич-кардын јип, Түгезип болбой отурыбыс. Корон-шилти сыгын эдин Ары келеери эт» — деди. Алтын-Тана энеси айтты: «Јибезеде, амзапас па?» — деди. Колына алып, амзап көрди, Узүм-шикир тату эт болды. Эмеген-өбөгөн блаажып, Ач немедий јип отурды. Кумдус уулдың эмегени Темене-Коо јанып ийди.

Қараты-каан бир катап Қару бајаларына јакыды: «Јети чоокыр кулун бар Јетилезин Қан-Кере тепкен. Алты якшы күйүлерим, Оны меге айрып беригер»—деди. Алты якшы баатыр айдат: «Бис айрып болбос немени Бистен башка кем айрыыр? Бис тудуп болбос немени Бистен башка кем тудар?» Ат јакшызын туткылады, Азык јакшызын артынды. Алты якшы баатыр Атанып алып јүрүп ийди.

* * *

Бир күн кумдус уул, Темене-Коо үйне айдат: «Қараты-каан адана, Андап-куштап барарга Ат сурап барып кел». Қараты-каанның өргөзине Темене-Коо түрген барды, Қараты-каанна ат сурады. Қараты-каан айтты: «Слерге берер ат јок! Слерге берер аттан болгой, Алты якшы күйүме Јорыктап минер ат јок. Көк тенгеринин түбинде Қан-Кере деп кушта Јети чоокыр кулунды Экелерге баргандар. Қан-Кереде деп каан кушты Олтүрерге баргандар»—деди. Алтын-Тана эмегени айтты: «Јакшы ат јок болзо, Јаман аттан не бербес? Јаш ат јок болзо, Қарыган аттан не бербес? Қажызын кару көрөтөн, Қажызын кадас көрөтөн, Ончозы да сениң балдарың эмей». Оны уккан Қараты-каан Темене-Коо балазына айдат: «Алты тайга ары јанында, Алты талай ол јанында,

Минбеген кара айгыр бар,
 Оны барып тудуп алзын».
 Кумдус эмегени жанып ийди,
 Кумдус эрине айдып келди:
 «Алты жакшы бајан
 Алып-күлүк алты баатыр
 Кан-Кереде куш тепкен
 Жети кара чоокыр кулун бар,
 Олорды экелерге барган эмтир.
 Караты-каан адам
 Алты тайга ары жанында,
 Алты талай ол жанында
 Килин айгыр бар,
 Оны тудуп минзин деди».
 Ачынбас бойы Кумдус уул
 Айдары жок ачынды.
 «Ат та жок жүргейим»—деди.
 Кумдус уул туруп чыкты,
 Жада түжүп силкинди.
 Кумдус кеби уштулды,
 Кумдус болгон бойы
 Кезер баатыр боло берди.
 Айыл ичинен чыга конуп,
 Алтай жерге жүрүп ийди.

* * *

Алты тайга ажып турат,
 Алты талай кечип турат.
 Килин кара айгырга
 Жылдык жерден једишти,
 Айлык жерден табыш алды.
 Јер тоозыны тегериге чыгат,
 Тегери булуды жерге түжет.
 Кара туман кайнай берди,
 Калын тоозын чөйиле берди.
 Јаан тайгалар көчкөлөндү,
 Јаан талайлар чайбалышты.
 Алтан тайга ары жанында,
 Алтан талай ол жанында,
 Кара туман кайнап келди,
 Калын тоозын чөйилип келди.
 Көргөн көс јумгалакта,
 Сунган кол тартылгалакта,
 Килин кара ат,
 Ээр токумла ээртелген,
 Катү кийим артынчакта,
 Кат куйактар бөктөргөчө,
 Көө чүми коштолгон,

Бай карагай саадак артыганча
Ачу көрөн кириген келди:
«Эркелү Кумдус уул
Минетен адым мен!»—деди.
Килин кара ат үстүне
Кумдус уул калды,
Кайыш чылбырдан каап алды.
Килин кара ат ла
Кезер баатыр Кумдус уул
Антыгарлу наы болды.
«Олгөн жерге бирге өлөр,—деди,
Оскөн жерге бирге өзөр»,—деди.
Килин кара атту
Кускун Кара баатыр болды.
Жүс учарлу
Кара тайга адалу.
Жүс коолду
Көк талай энелү.
Анайып туруп аайы чыкты,
Ады жолы адалды,
Ат-нерези чыга берди.
Килин кара ат
Жалбагынан жадып берди.
Алмар-шалмар жийип,
Ак жүрмелер * катая-тетей
Кумдус уул жийип турды.
Тогузон кат ылтаңду
Темир өдүк тееп кийди.
Тогузон кат көө куйактын,
Жүс топчызын топчылады.
Алып тудар агас жака,
Күлүк тудар киш жака
Катая-тетей кийинип,
Айдын оды алтын курын
Алты оронуп курчанды.
Алмас болот ак үлдүзүн
Аркый-теркий чалынды.
Тогус кырлу кара жыда
Кол бойына тайанды.
Тогус кырлу кара камчы
Кол билекке толгой тутты.
Жүс тепкелү темир жааны
Арка-сынына жүктенди.
Ок-саадагына алган бүктей,
Ок-тарызын жетен бүктей,
Жаба тудуп жүктенди.

*Күрме — тизеден өрө жуунак тон.

Аба жышты, кара агашты,
Алып баатыр көрүндү.
Жетен жети жалаалу
Кара кумдус бөрүк кийди.
Узениге будын салып,
Уч энчейип³³ атанды.
Көө куйак күзүртиндий,
Корум-таштын шыгыртынды,
Көө корум көчкөзиндий,
Көк аястын жызыртынды,
Жер алтайы торгула берди.
Килин кара аттын
Килин кара эки кулагы
Көк булутты чийе берди.
Килин аттын чүрмөш жалы
Төртөн эки тарымдылган,*
Төнөй** алды экчеленген.
Кара аттын шаңгы жалы
Төртөн сегис чакакталган,
Эки тизе жайыла берген,
Көгүс бойы су-сайак,
Көрүк бойы су-жорго.
Көргөн көстөн от чачылган,
Төрт таманнан көрнөб алышкан,
Кату ташка тепкенде,
Күл көрнөбөзү күйүп чыгат.
Как алтайга тепкенде,
Кара көлдөр кайнап чыгат.
Кускун Кара баатырдын
Көргөн көзи көл-талайды.
Көө куйак жепсели
Көк булутты көрүндү.
Бай карагай саадагы
Айдын-күннүн жарыгын
Кара жышты бөктөди.
Токус кырлу кара жыдазы
Көк теңери түбин бүркеди.
Кара килин атту
Кускун Кара баатыр
Уч мергеде кара тайганын
Кырына чыгып келди.
Турнабайды көзибиле
Жер-теңерини орой көрди.
Туулжынды көзибиле
Жердин үстин айланды.

*Тарымдылган — толголып калган чүрмөш жал.

**Төнөй — аттын мандайы.

Токус кулаш толоно сөбги
Кангазын алып турат.
Ачу-такай таңкызын
Толо салып азып турат.
Айдын-күннүн алдына
Көк түдүндү жайылтат.
Онойып көрүп тургажын,
Алпай сыны алтан кырлу
Ак тайганын колтыгында
Алты жакшы баязы
Өлөн жапаш салып алган,
Орныгып жададылар.
Азык-түлүгү түгенген,
Ат туйгагы элеген,
Өлөр-өлбөстөн тирү жүрет,
Өлөр күнине жеде берген,
Кандык-чомыр казып,
Камыра тудуп жигилеп жүрет.
Килин кара атту
Кускун Кара баатыр
Олордын алдына түжип келди.
Алты жакшы баатырдын
Болчок жүректери борт этти,
Богоно сөөктөри сыстай берди.
Кускун Кара баатырдын
Эки ийини кара тайгадый,
Эки көзи эки көлдий.
Кускун Кара баатыр
Ат чакыга түжүп турат.
Алты жакшы баязы
Адын алып бууладылар.
Алтын таңза* бөрүктерин
Колтыктай тудуп, турадылар.
«Кажы жерге ууланган,
Кажы жүкке умзанган,
Кайдан келген баатыр,
Ады-жолыгар кем эди?» — деп,
Тидинип албай, сурадылар.
Кускун Кара баатыр
Каруузына айдып отурат:
«Жерим болзо күнчыгыжында,
Жер-теңери бириккенинде.
Кызырманду кара тайга
Менин төрөл адам эди.
Карарып аккан кара талай
Менин төрөл энем эди.

*Таңза — озогы тегерик бөрүк.

Килин кара атту болгон,
Кускун Кара баатыр эдим.
Алтан канат кара тайганын
Аба жыжына андаарга келдим.
Слердин ады-жолыгар кем?
Кайдан келген улустар эдигер?» —
деп,

Кускун Кара баатыр
Кату көрүп, сурап турды.
«Кара жорго атту болгон
Караты-каан деген кааннын
Алты жакшы күйүзи эдибис.
Устүги ороондо журтту
Кан-Кере кушка барып жадыбыс.
Жети чоокыр кулун тепкен
Еек кушты өлтүрерге жүргөн
Жорукту улус эдибис» — деди.
Кускун Кара баатырды
Жангыс бирге барарга
Жайнап туруп айбыладылар.
Кускун Кара баатыр
Каруузын ологорго кату айтты:
«Барза, барбай, жүрзе, жүрбей» —
деди.

Алты жакшы баатыр
Кускун Карага айтты:
«Бис кожо барадыбыс» — деди.
Кускун Кара баатыр айтты:
«Жок, слер барып болбозыгар!
Мен жангыскаан барайын.
Мен жанганча слер, бого
Мени сакып отурыгар! — деди.
Эки будыгардын эргегин
Кезип, меге беригер,
Жети кулунды жетирип берерим!»
Алып-күлүк алты баатыр
Эки буттын эргектерин
Эней тудуп кескиледи.
Кускун Кара баатырпа,
Колына тудуп бергиледи.
Кускун Кара баатыр
Оны алып, сугуп алды.
Алты күлүк баатырга айтты:
«Алтан канат ак тайганы
Аба жыштан агыртыгар» — деди.
Алты жакшы баатыр
Ак тайганы агырткылайт.
Кускун Кара баатыр

Карагайдын жангыс окко
Алтан сыгынды тизе агты.
Алтан сыгыннын эдин
Алты баатырга салып берди.
Аннын бек терезибиле
Ак кереге айыл тудуп берди.
Жети жеерен тудуп берди,
«Сүдин саап ичигер!» — деди.
Жети ак-кийик тудала:
«Эжегей-пыштак эдип жигер! — деди.
Жети жылда жанарым,
Жети жылга жетире сакыгар.
Кара тайга адалу эдим,
Көк талай энелү эдим.
Килин кара атту
Кускун Кара баатыр мен эдим.
Алты жакшы баатырым,
Алты жакшы бажаларым,
Алкыжыгар берип артыгар» — деди.

* * *

Кускун Кара баатыр
Күнчыгышты көстөп,
Көнүгип жүрүп ийди.
Шуурмакту талай кечти,
Шуурганду тайга ашты.
Кускун учпас жуба чөлди
Куйун кептү өдүп турды.
Сангыскан учпас сары чөлди
Салкын кептү өдүп турды.
Жебек кептү тартылды,
Жинжи кептү тизилди.
Учкан куштан капшай салды,
Аткан октон түргөн салды.
Кылдан чичке чөйилди,
Кыл комыргай тартылды.
Алтын-мөңүн ак тайгалар,
Ак сүүрилер чогылыжат.
Аржан болгон ак талайлар
Ак жараттарына чайбалыжат.
Көргөн көзи чолмон кептү,
Көб куйак көп жылдысты,
Кускун Кара баатыр барадат.
Көргөн көзи күзүлү,*
Күр көгүске жайнулу,
Кускун Кара баатыр

*Күзү — күзөп, шиндеп көргөнү.

Көнүгип эмди жүрүп ийди.
Ол барып жадала,
Жай болгонын жардынан билди,
Кыш болгонын жаказынан билди.
Алаканга күн-үлкер кондырды,
Ак мандайга ай-үлкер
кондырды.

Алдынан болзо,
Ай-күн чалый берди.
Арт кийининен десе
Түн-карангуй түже берди.
Жетен тайганын сынына,
Кызыл тоозын тартыла берди.
Жердин үсти жетен алтайда
Кара туман кайнай берди.
Орчылангнын одус каанынын
Болчок жүректери бортылдады,
Богоно сөөктөри сыстады.
Килинг отту Кускун баатыр
Тенгериде сары тандак тептирди,
Уч орооннын түби жаар калытты.
Устүги ороонго чыгып барды.
Тенгери төзи сары тандак
Сыр төгүлүп жада калды.
Кара килинг атту
Кускун Кара баатыр
Устиги ороонго чыгып,
Оны аяктап көргөжин,
Жайы-кыжы билдирбес,
Жай алтай болуптыр.
Түни-түжи билдирбес,
Түш алтай болуптыр.
Ак чечеги төгүлгөн,
Көк чечеги жайылган,
Арчын жытту алтай болтыр.
Акту-көктү тайпалар
Ак айаска тартынган.
Аржан кутук ак талайлар
Айга-күнге мызылдаган.
Кускун Кара баатыр
Күмүшчыгыжы жаар жүрүп ийди.
Кенетийин килинг кара ат
Алды колын алынбай,
Кийини будын тартынбай,
Токтоп тура түшти.
Килинг кара он кулагын
Жер-жегеске шиндеп салды.
Килинг кара сол кулагын

Көк теңерини тындай салды.
Кускун Кара баатыр
Ат үстүнен түжүп, сурайт:
«Олүп калзам, тыныбыс жангыс,
Олбөй жүрзөбис, жажыбыс жангыс.
Түн жүргежин, нөкөрим,
Түш жүргежин, канадым,
Олөримди билдин бе?
Олбөзимди сестинг бе?
Ат эрjene адым,
Килинг кара айгырым» — деп,
Кускун Кара сурады.
«Олөринди билбедим,
Олбөзинди сеспедим.
Кан-Кере куштын уйазы
Күмүш тайга колтыгында,
Жер-жегести эбире берген
Көк талайдын жаказында
Жети кушак, жети айры
Күмүгин теректин бажында.
Кан-Керенинг эки балазы бар.
Жылдын жылга уйага салган
Кан-Керенинг эки балазын
Жети башту жеек жылан
Жуда салып жип салат.
Менинг билгеним ол!» — деди.
Кускун Кара баатыр
Онон ары жүрүп ийди.
Көс жедеде күмүш тайга
Көгөрүп турганы көрүндү.
Күмүш тайга төзинде
Көк талай агып жатты.
Килинг кара аттын үстүнен,
Кускун Кара баатыр
Кара жерге түжүп турат.
Килинг кара адын
Ары-бери эчеди,
Отыктын тажы эдип алып,
Жаан жанчыкка салып алды.
Көк талайдын жаказына жедеп,
Кан-Керенинг балдарына жедеп,
Көк талайды кечип болбой,
Кайкап көрүп турат.
Ол көрүп турганын,
Эки баланын бирүзи ыйлап отурат,
Бирүзи десе каткырып отурат.
«Жети башту жеек жылан,
Бүгүн келип мени жийтен» — деп,

Ыйлап турганы айдып турат.
Каткырганы айдып турат:
«Мен бүгүн конорым,
Мени эртең жиір» — деп,
Суунип каткырып отурат.
Онойып көрүп турганда,
Кан-Керени өлтүрөргө келген
Кускун Кара баатыр
Кан-Керенин балдарына
Буурзынып, киледи.
Jүс тепкелү темир жаазын
Jардынан алып турды.
Jети миистү кан түбек
Jылтыркай кескезин* салды.
Jети башту жеек жыланды
Jажынын алып сакый берди.
Кызыл энгир кирерде,
Көк талай чайбалды.
Көк талайдын түбинен
Jети башту жеек жылан чыкты.
Jети кучак күмүш теректи
Jети ородып, оро чыкты.
Кускун Кара баатыр
Jеек жыланнын жети бажын
Узе адып түжүрди.
Кан-Кере куштын балдары
Алтын-күмүш канаттарын
Айдын-күннин көзине тудуп,
Талбан эдип турдылар,
Суунип, мынайда айдышты:
«Олгөн бисти тиргискен,
Очкөн бисти камыскан,
Кайдаң келген көбрхий эдин?» — деп,
Кускун Кара баатырдан сурады.
Кичү балазы канадын сунды,
Көк талайга арай жетпеди.
Жаан балазы канадын сунды,
Көк талайды кечире сунды.
Кускун Кара баатыр
Куш балдарынын канадын бойлоп,
Көк талайды кырлап кечти,
Күмүш теректи оро чыкты.
Кан-Керенин балдары онын
Ады-жолун сурадылар.
Кускун Кара баатыр айтты:
«Jүс учарлу кара тайга

*Кеске — темир ок.

Менин адам болгон эди.
Jүс коодду көк талай
Менин энем болгон эди.
Килин кара атту
Кускун Кара баатыр мен.
Ада-энегер кайда барды?» — деп,
Кускун Кара сурады.
Кан-Керенин эки балазы айтты:
«Алтай сыны алтан тайга,
Оны айланып жемзеген» — дешти.
«Эне-адагар качан жанар?» —
Кускун Кара сурады.
«Бүгүн танла жанар!» — дешти.
«Эне-адагар келерде, канайып келет?»
Эки бала карууна айтты:
«Табур-тубур жааш келер,
Ол эне-адабыстын көзинин жажы.
Эзин-куйун салкын келер,
Ол эне-адабыстын
Эки канат эзин-салкыны.
Олор келзе, сени јудуп салар,
Бу бойынча отурба!» — деди.
Кежик бала болуп алып,
Кан-Керенин эки балазынын
Ортозында тым отурар болды,
Кан-Керенин балдары оны
Канаттарыбыла жаап алды.
Эзин-куйун салкын келди.
«Эне-адабыс келип јат» — деп,
Кан-Керенин эки балазы айтты.
Тегеринин түбинде, көс једерде,
Боро кучкаш кеберлү көрүнди.
Көргөн көс јымгалакта,
Сунган кол тартылгалакта,
Булуттый канаттарыла
Айдын жарыгын бөктөди.
Күннин жарыгын бүркеп келди.
Бир будына јетен сыгын тепкен,
Бир будына алтан сыгын тепкен,
Күмүш терек төзиндеги
Jеек жыланды көрдилер.
Jеек жыланнын олгөнүн көрүп,
Алтан, јетен сыгындар
Көк талайга чачтылар.
Көк тегери түбинен
Шуургандый келип түштилер.
Jети обоодый јаткан жыланды
Jети јудуп, јети кустылар.

«Мыны кандый көөркий өлтүргөн» — деп,
Балдарынан сурадылар.
Балдары айдышты:
«Эне-ада ачынбагар,
Жеек жыланды өлтүргөн
Жакшы санаалу көөркийди
Жуда салып ийбегер,
Эм тура айтпазыбыс.
Алтын тайганын бажына
Атанып барып отурыгар.
Ай кеберлү оозыгарды
Айга-күнге ачпагар» — деди.
Кан-Кере эки куш
Алтын тайганын бажына
Учуп барып конды.
Ай кеберлү оосторын
Айга-күнге ачтылар.
Эки балазы айдышты:
«Эркелү бистинг адам-энем,
Күмүш теректинг төзинде
Жер судазын* өткүрө
Темир казык кадагар.
Бойлорыгардын будыгарды
Темир кижениле кижендегер».
Кан-Кере деген куштар
Күмүш терек төзине
Жер судазын өткүрө:
Темир казык кадады.
Бойлорынын буттарына
Темир кижен суктылар.
Эмди эки балазы
Эрмек сөзүн айттылар:
«Жеек жыланды өлтүргөн
Жер-жегестү көөркийис —
Алтыгы ороондо журтту,
Кара гайга адалу,
Көк талай энелү,
Килинг кара атту,
Кускун Кара баатыр» — деди.
Оны уккан ада-энеси,
Кан-Кере куштар,
Буттарында жети кат
Темир киженди чапчыды.
Оосторына жаба салган
Темир какпызы чарчай берди.
Кускун Кара баатыр

*Суда — не ле неменин төзи. Темдектезе, тиштинг судазы.

Бүткүл бойы силкинди.
Кан-Кере куштар
Тогус кулаш чарчайла,
Кускун Карапа айтты:
«Жылдын жылга азыраган
Жангы эркелү балдарыбысты
Көк талайдын түбинен
Жети башту жеек жылан
Жер үстине чыгып алып,
Жуда салып, жип турды.
Оны баскан сен көөркий,
Килинг кара атту,
Кускун Кара баатыр,
Өлгөн бойыбысты тиргискендий,
Өчкөн одыбысты камыскандый,
Өлүм-түбектен айрыдын.
Антыгарлу наҗы болоолы,
Өлгөн жерге кожо өлөөли,
Өскөн жерге кожо өзөөли,
Барган жерге кожо бараалы» — деди.
Кан-Кере каан кужы ла
Кара килинг атту
Кускун Кара баатыр
Антыгарлу наҗы болдылар.
Кускун Кара баатыр
Атту-чуулу Кан-Кереге
Амадап туруп айдып туру:
«Караты-каан кайынымнын
Кара чоокыр жети кулунын
Качан чакта сен алган.
Өлгөн болзо, сөөги кайда?
Өлбөгөн болзо, тыны кайда?
Оны слерден угарга
Ороон журттан келген эдим».
Кан-Кере каан куш
Кускун Карапа айдып турды:
«Кара чоокыр жети кулуны
Келген бойы эзен жүри.
Алтай сыннын алтын тайгазында
Амыр жерге агыткан эдим».
Кан-Кере каан кужы
Ак айастын түбиле
Ай канадын жайып учтылар.
Алтай сыннын он тайгазында
Кара чоокыр жети кулунын
Кабра тееп, экелип берди.
Кускун Кара баатыр
Кара чоокыр жети кулуны

Ары-бери эчпел ийди,
Оң карманына салып алды.
Кан-Кере каан куштар
Эзен-амыр жүрөң деп,
Эзен чоктыг билеги деп,
Бир куркунынан уштуп алат.
Кускун Кара баатырга
Колына туттуруп берип айдат:
«Неме болуп, өлүп калзам,
Күмүш куркунымнын
Кыркылганынан билеринг.
Эзен жүрүп, өлбөй жүрөм,
Куркунымнын күмүш кептү
Жылтырап жүргенинег билеринг — дешти.
Кускун Кара баатыр
Темир кастак огын берди:
«Неме болуп, өлүп калзам,
Темир огым саргарып,
Татап жүргенинег билеригер.
Эзен жүрүп, өлбөй жүрөм,
Күлөр кептү жылтыраганынан
билеригер» — деди.

Кан-Кере каан куштарла
Ажыш алыжып, эзендежип алды,
Алтай жери жаар жүрүп ийди.

* * *

Алты якшы баязы
Кускун Кара баатырды,
Кара сагышту сакый берди.
Эбирип ойто келген
Кускун Кара баатырды
Олтүрөргө жөптөштилер.
Алтан кулаш оро казып,
Алтан кулаш оро түбинде
Канду кастак кадап тургусты.
Каскан оронунг үстүнег
Ак кереге айыл туттылар.
Кускун Кара баатырды
Меке саяып мекелеерге,
Каскан орого ыңтарарга.
Кызыл тынын үзерге,
Кара санап жазандылар.
Кускун Кара баатыр
Кан-Кере каан куштынг
Кеен алтай жеринен
Алтай жерге жанып ийди.

Көк төгөрининг тубане
Көнн бирип, калып ийди.
Кату ташка тепкени —
Күл көрүнө күйүп калды.
Көб корым алтайына
Көнн келип, калып түшти.
Как алтайга тепкени —
Кара көлдөр кайнап чыкты,
Кайа таштар көчкөлөндү.
Турган агаш тура сынды,
Жаткан агаш жада сынды.
Уч мергеде келип туруп,
Алты якшы баязына жетти.
Кара чоокыр жети кулунды
Кан-Кередег айдап келди.
Алты якшы баязы
Адын алып буулады,
Колтык алып түжүрди.
Кускун Кара баатыр
Олорды көрүп тургажын,
Жети жеерен сүдин саап,
Жети аркыт чеген эдиптир.
Эжегей, быштак көптөй берген,
Жети жеерен түгин кезип,
Ак кемирчек кийис эдип,
Ат чакынын төзинен ала
Төр бажына чыгара жайыптыр.
Алты якшы кара ат
Арка-мойыны семирген,
Алты якшы баязы
Бука кептү кылайган
Кускун Кара баатырды
Колтыктап алып кирдилер.
Төр бажында жайып салган
Ак кемирчек үстүне отургыстылар.
Кускун Кара баатыр
Отурганын билип калды,
Онон ары билбей калды.
Кара тамы түби жаар
Төмөн шунуп түжө берди.
Канду кастак мизине,
Кадап койгон жыдаларына
Кадалып, эмди өлө берди.
Алты якшы баязы
Килин кара адынынг
Эки колын, эки будын
Кара жерге жетпес эдип,
Темир чакыпа тагып койды.

Кара чоокыр жети кулунды
Айдап алып, жанып ийди.

* * *

Кан-Кере каан куш
Канча ой өткөн соңында,
Найзынын берген кастагын
Оң канадын жайып көргөжин,
Темир кастак огы
Темене чилеп чичкерип,
Сары татка жирип салтыр.
Кан-Кере каан куш
Оны көрүп, санаркады:
«Кускун Кара баатыр найым
Эртпес* чакта эрте бериптир,
Өлбөс чакта өлө бертир».
Кускун Кара баатырдын
Өлгөн сөөгүн бедиреерге,
Канаттарын жайып, уча берди.
Жылдык жерди айга өдүп,
Айлык жерди күнге өдүп,
Тогузон тайга ажа учты,
Тогуз талай кечире учты.
Кеен жараш алтайдан
Кускун Кара баатырдын
Өлгөн сөөгүн ол тапты.
Алтан кулаш оронун
Кара таамы түбинеге
Кодоро тееп, алып чыкты.
Кан-Кере каан куш
Ак талайдын бойынан
Аржан кутук суу экелди.³³
Уч сөөккө уруп турат,
Өлгөн бойун тиргизет.
Кускун Кара баатыр
Көдүрилип, эмди туруп чыкты.
Эки алакан согындылар,
Эки тизе чабындылар.
Оң колдон тудушты,
Оң жаактан окшошты.
Алкыжын берип, эзендешти,
Айрылыжып туруп баргылады.

* * *

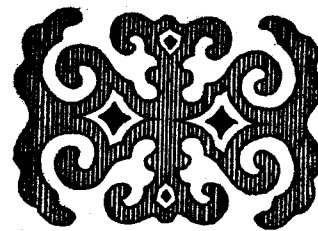
Кускун Кара баатыр
Кара килин адын минди.
Кара жорго атту

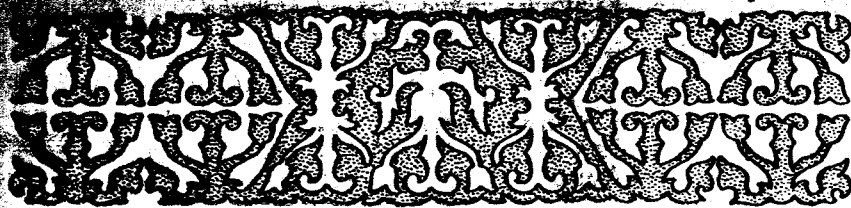
*Эртпес — өлбөс чакта өлө бергени.

Караты-кааннын журтына
Атанып алып, жүрүп ийди.
Кату жерди кажык бойго
Кадай басып, жүре берди.
Жымжак жерди тизе бойго
Жерге басып, жана берди.
Жылдык болуп жедер жерди
Айлык болуп жедип турды.
Айлык болуп жедер жерди
Күндүз болуп жедип турды.
Айлык, жылдык алтайында
Алты жакшы баязына
Жаба эмди жедишти.
Чымыл кептү кубулып алып,
Салкын кептү согулып калды.
Алты жакшы баязы
Оны көрүп билбей калды.
Алты жакшы баязынын
Алдына кирип жүрүп ийди.
Темене-Коо эмегенине,
Айылы журтына жедип келди.
Ат чакыга келип түшти.
Кара килин минген ады
Чакы төзүн чапчыды,
Ачу-корон бышкырды.
Кускун Кара баатыр
Килин кара адын буулады,
Кереге айылдын каалгазын
Кайра ачып кирди.
Темене-Коо алганы
Аш-курсагын кабырып,
Аш жүзүнүн жазап алды,
Кускун Караны азырап турды.
Кускун Кара баатыр
Аштаган бойы тойды,
Арыган бойы амырады.
Темене-Коо алганына
Кускун Кара айдып турды:
«Алты жакшы бажам
Айланып ойто жанды ба?
Оны барып көрүп кел» — деди.
Темене-Коо эмегени
Кускун Карага айдып турды:
«Алты жакшы бажаларын
Айланып ойто жанган» — деди.
Кускун Кара баатыр
Килин кара адын минди.
Караты-каан кайынына

Кони алып, барып тушты.
Алтын тоңду Караты-каан
Алты жакшы куйузиле
Аайы жок жыргал эдиптир.
Кускун Кара баатыр
Тогус кырлу кара камчызын
Кол билекке толгой тудуп,
Тудунпанча кирип келди.
Тенеридий кузурт этти,
Темир кепту жызырт этти:
«Уйалатан слерде јус жок!
Уладайтан, слерде мандай жок!
Ат олтурип амтажыган,
Эр олтурип эремжиген,
Эрлик болгон пагмалардан
Очун алып некежерге
Мен эмди келдим слерге.
Баштап адып берген
Алты кара сыгын учун
Алты жакшы бајам
Меге жакшы сананбады.
Экинчи катап адып берген
Алты кара сыгын учун
Бир де жакшы сананбады.
Кара чоокыр јети кулунын
Кан-Кередег экелгениме
Меге жакшы сананбады.
Ойын ончо жакшызына
Кара тамы тубине
Кызыл каным тогуп, тужурдигер,
Качан да кара санап јурдигер.
Оны тогуп дегежин,
Мыны коруп билигер» — деди.
Кускун Кара баатыр
Эки буттын эргектерин
Элге-јонго коргузип турат.
Алты жакшы бајазын
Кејегеден катап тудуп,
Тогус кырлу кара камчыла
Арка-мойынына сабады,
Алтайга мергедеп качып ийди.
Тордо отурган Караты-каанга
Јаба басып келип туруп,
Јузине јаба тукурип,
Адына минип атанып ийди.
Темене-Коо эмегенин алып,
Ада-энезинин журтына
Атанып алып јуруп ийди.

Кок букалу Когутей адазына,
Курумчы кийис айылду энезине,
Кумдус уул эмегениле
Кара килин атту келди.
Ачап-сыйап Караты-кааннан
Айрылып божоп барды.
Адалу-уулду Когутей журты
Амыр-энчу журтай берди.

АЛТЫН — ТУУЖЫ

Узун жолды кыскартып,
Мен кайлайын, тыгдагар.
Уур сагышты жарыдып,
Ойын баштайын, көрүгөр.
Кышкы тангы жууктадып,
Чорчок бистер айдаалы.
Кызык сагышты көкүдип,
Баатырлар жүрүмин көрөбли.
Озо, озо, озо чакта,
Отурган улус жок пужунда,
Эрте, эрте, эрте үйеде,
Эмдиги бистер жок болордо;
Жер-тегери табышканда,
Кеен чанкыр Алтайда,
Тогус сүүри тайгалу,
Тогус кара талайлу,
Тил билишпес жөн башкарган,
Түк танышпас мал кабырткан,
Тогузон эки баатырлу,
Тогус түнгей жайзанду,
Одус айры олбукту*

*Олбук — агаштын жоон будагы.

Барбак мөштин түзінде
Алтан эки толукту
Ак череттий өргөдө
Алтын-Чачак абакайлу,
Алтын сары атту
Тойбон-каан журтап жатты.
Тогузон эки баатыр аказы —
Барын баатыр болды.
Тогус жайзанын аказы —
Торын жайзан болды.
Айлык жерден көс көрөтөн
Эки түнгей боро карчагалар
Ак өргөнүн түнүгинде
Айландыра шиндеп отургылайт.
Жылдык жерден жыт алатан
Экер-сакар эки тайгыл
Эжик бойында жаткылайт.
Бир катап Тойбон-каан
Тогус кат ширдек салган
Бай ширедег түже калыды.
Каалгалу кара эжигин
Кайра салып, ачып чыкты.
Алтын бозогоны ажыра басты,
Темир бозогоны тееп чыкты.
Ачу корон кыйгырды —
Алтай үсти торгуланды,
Тогус сүүри тайгазына
Жангыланып тура берди,
Тогус кара талайлары
Чайбалыжып жада берди.
Албаты-жоны кайкашты.
Тогузон эки баатырлары,
Тогус түнгей жайзандары
Тойбон-кааннын кыйгызын
Уккан-укпаган болголокто,
Алтын өргөнүн эжигине
Жедип келген мында түрдүлар.
— «Атанар жерибис кайда болор,
Айдып беригер; кааныбыс?» — дежип,
Тойбон-кааннан сурадылар.
Кату бүткөп Тойбон-каан
Кара кабагын жемире көрди,
Кара көскө кан чагылды.
— «Тогузон эки баатырларым,
Тогус жакшы жайзандарым,
Айтканымды жазап утугар,
Аткан октый бүдүригер.
Тил билишпес жоныбыска

Жон кожорго керек болды,
Түк танышпас малыбыска
Мал кожорго керек болды!»—деп,
Тойбон-каан кыйгырып айтты.
Тогузон эки баатырлары,
Тогус түней жайзаңдары
Тизелерин бүктөп, чөгөдөдилер.
Тилле жайнап сурадылар.
— «Кажы таланы көстөйтөн,
Кажы Алтайга ууланатан,
Кажы каанды жуулайтан,
Кандый албатыны бактыратан?
Каруу сөзигер айдыгар,
Калапту жууга ийигер!
Тутагы жок барарыс,
Аткан октый учарыбыс.
Айу кептү согужарыбыс!»
Тойбон-каан күлүк бойы
Ач мыкынын тайанып,
Ачу-корон кыйгырып айтты:
— «Айдыг, күнниг ажыдында,
Кара тайга колтугында,
Кара талай жарадында
Кара жорго атка минген
Караты-каан журтап жат.
Эрге берген кызы жок,
Журтына отурап уулы жок,
Адаанына мендеп келер
Ага-карындаш база жок,
Айбызына кожо жүрер
Найы ондо база да жок.
Канча каанды жуулап алган,
Канча жонды тоноп алган,
Түк танышпас ак малду,
Тил билишпес эл-жонду.
Оны барып, баатырларым,
Жон башкарган жайзаңдарым,
Жуулап алар керек болды.
Эрине аттарыгар ээртегер,
Жуу куйагын кийигер!
Эртен чыгар күн алдында
Атанып-көндүгип ого баралдар.
Оскө каандар сескелекте,
Барып олжолоп алар керек!»
Оны уккан баатырлары,
Жон башкарган жайзаңдары
Он тизеге чөгөдөдилер,
Жангыс кижидий айттылар:

— «Ончобыс жана баспазыбыс!»
Оны уккан Тойбон-каан,
Каран эмеш сүүне берди.
Каалгалу эжигин ачып,
Ойто кайра кирип барды.
Катан чүмин чүмдене берди.
Канду жуудаг коркыбас
Канча куйагын кийип турды.
Караты-каанла жуулажарга
Канча бар күчин тоолоды:
— «Кайра болбой жуулажар
Кандый баатырым болгой не?»—деди.
Бу тужунда Тойбон-каанның
Санаазына мынайда кирди:
«Эрте чакта олжолоп алган,
Эчкилерине күдүчи эткен,
Кара күрег атка минген
Олөңчи өбөгөн бар болгон».
Ак чааында алган бойынча
Самара бичикти³⁴ бичиди:
«Эки Алтайдын ары жанында
Эчкилер кабырган Олөңчи кулым!
Бу бичикти алган бойынча,
Кара күрег адыга минип,
Кату жуунын жепселин алып,
Учкан куштан капшагай,
Аткан октон түргендей
Менин эжигиме жедерин.
Бу жакылтамды укпазан,
Будын кезип, бажыга саларым,
Бажын кезип, будыга саларым.
Өлбөгөн бойун өлбрин,
Барбаган бойун барарын!»
Онойдо айдып бичийле,
Тойбон-каан түнүкке көрди.
Көл кептү көзине
Кызыл кан чагыла берди.
Эки боро карчагазын
Тын кезедип, жакып турды:
— «Түргөн-түкей бу бичикти
Өлөңчиге жетиригер.
Түнде-түште амырабай,
Бу керекти бүдүригер.
Шылтагы жок саазагар,
Менег быйан сакыбагар!
Аткан октон түргөн учсын,
Арыдыбыс деп токтобозун!»
Эки боро карчапалары

Уккан укпаган болгодокто,
Эки куркунун жайа тудуп,
Самара бичикти алдылар.
Ак аястын түбин кууп,
Ай канаттары шуулай бердилер.
Аткан октон түргөн кептү,
Айткан сөстөн чечен кептү
Шунуп, учуп жүре бердилер.
Таңдакталып таң адарда,
Тамырланып күн чыгарда,
Эки боро карчагалар
Олөнчинин түнүгинен
Самара бичикти түжүрдилер.
Оны көргөн Олөнчи карыган
Алан кайкай бербей кайтты.
Он колыла бичикти алды.
Он айлады, шигдеп отурды.
Жайа тудуп, кычырып көрзө,
Тойбон-каан бичиген эмтир.
«Эки Алтайдын ары жанында,
Эчкилер кабырган Олөнчи кулым,
Бу бичикти алган бойынча,
Кара күрөң адынга минип,
Кату жуунунг жепселин алып,
Учкан куштан капшагай,
Аткан октон түргендей
Менин эжигиме једерин.
Бу јактылтамды укпазан,
Будынг кезип, бажынга саларым,
Бажын кезип, будынга саларым».
Катуланып јакарган эмтир.
Мыны кычырган Олөнчи оббөгөн
Алан-телең кайкай берди.
Алдырган керегин ондободы.
«Андый да болзо, барбай база,
Каан көстөп алдырганда,
Канайда мойноп артатан эди.
Канду јууга атан десе,
Кайра көрбөй, атанар туру.
Кара бажынды кезедим десе,
Бойы билип кезетен туру»—деп,
Олөнчи бойында онојдо сананды.
Алган эжи Ай-Танага
Айтпас деп шүүп алды.
Кайыш үйгенди алып чыкты,
Ат чакызына јангыј сокты.
Эрјенелү күрөң ады
Укпас јерден угуп ијди.

Сеспес јерден сөзип ијди
Ак оббөгөн узуп ијди.
Аржаан суудан ичип алды.
Ары көрөлө, бери көргөлокто,
Элес эдип једип келди.
Ат чакыга тура тушти,
Јал куйругы јайыла тушти,
Олөнчиденг мынайда сурады:
— «Кажы јерди көстөбргө
Сананып алдын, нөкөрим?
Кажы Алтайга барарга,
Мени кычырдын, нөкөрим?»
— «Түнде болзо, нөкөрим,
Түште жүргемде канадым,
Кара күрөң эрјенем,
Кажы јерге баратанын
Ондоп јартын билбей турум,
Тойбон-каан алдырган.
Не керектү болгонун
Ондо барза, билгейибис!» — деп,
Олөнчи оббөгөн айдып турды,
Кара күрөңтин эркеледип турды.
Јаман-јыртык келим-токумын
Јазап, эптеп атка салды.
Агаштан эткен арташ ээрин
Ат арказына салган турды.
Тогус јылга божобойтон
Тогус колонды толгоп тартты.
Одус јылга божобойтон
Одус колонды бектеп тартты.
Катанчызын кийип турды.
Катан чүмин чүмденди.
Алган-тапкан эш нөкөри,
Ай-Тана абакайы мыны көрди.
Араайынан келип сурады:
— «Кажы јерди көстөбргө
Сананып алдын, апшыягаым?
Алган-тапкан эжинг меге
Айтпазын ба, эжим?»—деди.
Оны уккан Олөнчи оббөгөн
Орө көргөн эмди көзин
Төмөн көрбөй тура берди.
Төмөн көргөн эмди көзин
Орө көрбөй тура берди.
Абакайынын сурагына
Айтпаганча, болбозын билди.
«Тойбон-каан келзин деген
Кандый керек болгонун

Жартын билип болбодым
Барып, аайын көрөйүн» — деп,
Олөнгчи үйине айдып берди.
«Кара-боро санаалу
Каанын сени не алдырды?
Кара бажыңды жоголторго
Эптеп турган болбозун?» — деп,
Ай-Тана абакайы айдала,
Ары кайра түргөн көрди.
Көстинг жажын төгүп ийди.
«Алдырбас, Ай-Тана эжим,
Эр өлбөскө мөңкү эмес,
Ат өлбөскө алтын эмес.
Барзам да, кайдарым мен!» — деп,
Олөнгчи өбөгөн омок айтты.
Он колын суна тудуп,
Отурган үйиле жакшылашты.
«Санааркабай жадыгар» — деди.
Айылынан чыгып атанды.
Эчки кабырган үч кызы,
Адазынын атанганын көрдилер.
Атка адазы минерде,
Адазына жаба жеттилер.
Кара күреңнин чылбырынаң
Жаан кызы келип тутты.
«Кайдаар барып жадыгар, адам,
Айдып берзегер тиске?» — дешти.
«Калак-кокый, балдарым!
Жаан улустың жоругын
Жаш балдар билбес жанду.
Жаан жорукка барарга турганда,
Аттын алдынча кечпес жанду» — деп,
Олөнгчи өбөгөн үч кызына
Карууны онойдо айдып турды.
Ат чакыдан ары жорторго
Албаданып мында турды.
Же жаан кызы айрылбайт,
Жайнап мынайда сурайт:
«Калак дезен, кайран адам!
Кабайга мени жайкаган эдин,
Карыга мени кучактанган эдин.
Каан Тойбонның кычырузына
Карыган кижн слер барганча,
Канчын* бала мен барбас па?
Айбынга жүрбес жалку болзом,
Адам, мени азырабагар,

*Канчын — жаш.

Атка минбес кортык* болзом,
Балам сен деп айтпагар!» —
Адазынын жоругын тутадып,
Айрылышпай тура берди.
Оны көргөн Ай-Тана
Олорго жууктай базып келди.
Олөнгчининг катузын танып,
Араайынанг мынайда сурады:
«Азыраган адазы ийнен,
Килебес кайттын балага?
Амадаган сагыжына једингей,
Алказа да, кайдар оны?
Баланын күүни јанганча,
Барза да, кайдар ол?»
Оны уккан Олөнгчи өрөкөн
Кату бойы јымжай берди.
Каруузына мынайда айтты:
«Је, канайдар, эрке балам!
Каан эжигине барар турун.
Тойбон-кааннын кыйынына
Турар кижн мен турум!»
Кара күрең адынан түшти,
Канча кебин чечип берди.
Јуу-јепселин жүктеп берди.
Олөнгчининг јаан кызы,
Күлер үзени тееп минди,
Кайыш тискинди тендеп тутты.
Эки качары кызыл марал,
Эки сыргазы күн жаркын,
Он колын јаја тудуп,
Ада-энезиле, эки сыйыныла
Жакшылажып турбай кайтты:
«Адам, энем, өрөкөндөр,
Алкыжаарды беригер!
Эзен болзын, эки сыйыным!
Эзен жүрзе, туштажарыбыс!» — деп,
Олөнгчининг жаан кызы айдала,
Тойбон-кааннын журтын көстөп,
Элес эдип уча берди.
Эне-адазы, эки сыйыны
Көстөриле үдежип калды.
Турган јери бар болды,
Барган изи јок болды.
Олөнгчининг жаан кызын
Ал-санаазын энделтип,
Арайдаг ла чачылтпай,

*Кортык — улан.

Эрженелү кара күрең
Элес эдип учуп барадат.
«Адамның энчилү ады,
Айтканымды угарсаар ба?
Оноң эмеш араайын слер
Барарга жөпсинерзеер бе?» — деп,
Олөңчининг жаан кызы
Кара күреңнең онойдо сурады.
Бала күүнин жандырбаска
Эрженелү кара күрең
Эзин жоругын токтодып ийди,
Жараш жорго жүрүп ийди.
Көк өлөңди көмө баспай,
Көнү жорго жүрүп ийди,
Жаш өлөңди жайа баспай,
Жараш жорго жүрүп ийди.
Анча-мынча болголокто,
Ат жолына коштолгон
Кара болот тайга турды.
Олөңчининг жаан кызы
Коштой өдүп жадарда,
Алтан айры мүүстү
Аткыр кара сыгын турды —
Жараш кысты ол көрүп,
Аткыр кара сыгын айдат:
«Узун куйрук уйга бүткөн,
Уйалбас мандай сенде бүткөн!
Каандардын жуузына барааткан
Бала сенин уйалбазыңды!
Баатырлардын жоругына барган
Коркыбас сенин жүрегинди!» —
Кысты онойдо электеп,
Карсылдада каткырып турды.
Алтан айры мүүзи
Салкынга агаштый жайкаңышты.
Олөңчининг жаан кызы
Ачынбас бойы ачынды.
Кара болот үлдүзин
Суура тартып, өрө көдүрди,
Откүн үңкө мынайда айтты:
«Өчөбөстү өчөдиг сен,
Окпө-буурың ойорым!
Базынбасты базындыг сен,
Бажың кезип, чачарым мен!» — деп,
Аткыр кара сыгынды сүрөргө
Аттын оозун бура тартты.
Кара болот тайганы айлана
Каныгып сыгынды сүрө берди.

Эки айланым уйдун
Аткыр кара сыгынга
Жаба жууктай jedип келди.
Арказын кезе чабарга
Кара болот үлдүзин
Көдүрердин ле бери жанында
Аткыр кара казыр сыгын
Олөңчининг жаан кызынын
Он жодозын сый тебеле,
Оноң ары ойлой берди.
Турган изи артып калды,
Барган изи жок болды.
Айланайын көөркий кыс,
Аттан арай жыгылбады.
Ачу-корон ыйлап-сыктап,
Айылы жаар жортып ийди.
Анча-мынча болбогондо,
Айылына jedип келди.
Ада-энези, эки сыйыны
Жарыш эдип уткуп чыктылар.
Оны көргөн Олөңчи өрөкөн
Ачынбас бойы ачынды,
Кыйгырбас бойы кыйгырды:
«Бала-кадыт баш болгондо,
Барар жолым тутады!
Кату Тойбон-жаан алдына
Карууны канайда айдарым мен?»
Жаан кызын атпаң алып,
Жалаңа апарып отургусты.
Катанчызын чечип алала,
Катай-тетей кийип турды.
Канча жуунын жепселин
Карчый-терчий салынып турды.
«Олбөгөн бойым мен эмди,
Слердин керегерде өлөтөн турум!
Барбаган бойым мен эмди,
Слердин керегерде барган турум!» — деп,
Олөңчи өбөгөн адылганча,
Күлөр үзени келип тепти.
Кайыш тискин мендеп тутты.
«Он алаканды жайа тулуп,
Эзендешпес» — деп шууп алды.
«Айыл-журтта амыр жадыгар — деп
Алкабас» — деп кату сананды.
Ары буруп, жортор аразында
Ортон кызы жүгүрүп келди.
Ат чылбырын ала койды,
Адазың мынайда жайнады:

«Карыган кижн сен барганча,
Канчын кижн мен барайн.
Карыган кижн сен олгончө,
Јаш кижн мен олбйин».
Олгончи обогон эр бойы
Эр санаазын тын сананды.
Ат чылбырын кызынан блаады,
Ары болуп јүрүп ийди.
Оны көргөн Ай-Тана абакайы
Ат бажына јүгүрүп келди.
Он чачын сыймай тудуп,
Он тизезине чөгөдөп турды.
Јажык үниле мынайда сурады:
«Баланнын күүни жанганча,
Барып та келзе, кайдар ол?
Тош жүрегин эргиссен,
Таш жүрегин јымжатсан!»
Оны уккан Олгончи обогон
Арга јокто, јымжады.
Күүн-күч јок немедий,
Күрен адынан түшти.
Катанчызын чечип берди,
Јуу-јепселин алып берди.
Көрөр-угарга јеткелекте,
Ортон кызы јазанып алды.
Күлер үзенги тееп минди,
Кайыш тискин тендеп тутты.
«Карынданып азыраган энем,
Кабайым јайкаган адам!
Алкыжаарды беригер,
Арбап јаман айтпагар!» — деп,
Олгончининг ортон кызы
Аттын оозын бура тартып,
Тойбог-кааннын јуртын көстөп,
Торко чачагы толголып,
Аятын чачагы айланып,
Элес эдип јүре берди.
Эрјенелү күрен аттын
Тартпас јанын тартып ийди.
Сокпос јанын солуп ийди.
Турган изи артып калды.
Барган изи јок болды.
Олгончининг ортон кызы
Ал-санаазы чыгып турды,
Ээр каштан бектеп тутты.
Анча-мынча болбогондо,
Қара болот тайгага коштоп,
Қара күрен сунуп јадат.

Ат јолында, эмди көрзө,
Алтан айры мүүстү
Аткыр кара сыгын турды.
Айланайын јараш кысты
Алтан јүзүн айткылай берди:
«Узун куйрук уйга бүткен,
Уйалбас мандай сенде бүткен!
Қаандардын јуузына бараткан
Қоркыбас сенин жүрегинди!
Баатырлардын јорыгына барган
Бала сенин уйалбазыңды!» —
Аткыр кара сыгын онойдо айдып,
Қарсылдада каткырып турат.
Қилин кара түги болзо,
Қүн жаркынына мызылдап турды.
Олгончининг ортон кызы
Укканча да болбой калды,
Қачарына кан түүлди,
Қара көскө јаш айланды.
Қара болот үлдүзин
Суура тартып алган турды.
Откүн үниле мынайда айтты:
«Өчөбөсти өчөдин сен,
Өкпө-буурын ойорым мен!
Базынбасты базындын сен,
Бажын кезип, чачарым!»
Аттын оозын бура тартып,
Аткыр кара сыгынды ээчий
Сүрүже берген турбай кайтты.
Қара болот тайганы
Эки айланып, үчүнчиде
Аткыр кара сыгынга
Јаба јууктай једип келди.
Арказын кезе чабарга
Қара болот үлдүзин
Талайардын бери јанында
Аткыр кара сыгын бойы
Олгончининг ортон балазынын
Он јодозын сый тепти.
Онон ары уча берди.
Турган изи артып калды,
Барган изи јок болды.
Олгончининг ортон кызы,
Арга јокто, меке јок,
Онтоп, сыктап ойто јанды.
«Адам-энеме, эје-сыйыныма
Қанайып мен көрүнерим?
Айакка уруп берген ажын

Қалбактап канайып ичерім?» — деп,
Комудап, ыйлап жанып жадат.
Анча-мынча болбой туруп,
Айылына эмди једип келди.
Ада-энези, әје-сыйыны
Јарыш әдиіп уткуп чыктылар.
Баатыр бойы Олбончи
Әки көскө кан чагылды,
Әки јенди шыйманды,
Ачу-корон кыйгырды:
«Бала-кадыт баш болгондо,
Барар јорук тутай берди.
Қату каанның алдына десе
Қаруузына канайып туратан эмди?
Қара бажымды тудуп берип,
Канайып чыдап өлөтөм?
Озодон бери Тойбон-каан,
Өлтүрерге мени јазанган.
Онду шылтак таппаганда,
Тирү артып турган әдим!
Өлүмди меге слер таптыгар,
Өрө јажымды слер кыскарттыгар!»
Ортон кызын келип тутты,
Қату јерге түжүріп салды.
Қатанчызын чечип алып,
Қатай-тетей кийип турды.
Қанча јууның јепселін
Қарчый-терчий салынып турды.
Күлер үзені түрген тееп,
Қара күрен адына минди.
Қайыш тискин теңдеп тудуп,
Ары јортордың бери жанында
Қичү кызы Алтын-Тууы
Ат чылбырынан ала қойды,
Ары божотпой, қайра тартты.
«Қайран адам, өрөкөн,
Әки кызыңа килееринде,
Меге канайып килебейзин?
Әрјине адыңды ологро кысқанбаста,
Меге канайып кысқанарын?
Қарыған кижі слер барғанча,
Қанчын кижі мең барайын.
Қатқан сөбөбөр уужалғанча,
Јаш кижі мен таскайын.
Қаанга айдар әрмегинди
Қорқыбастан мен айдарым!
Қанду јууға кириш дезен,
Қайра болбой, јуулажарым.

Қайран адам, мен барайын!» — деп,
Алтын Тууы, очы кызы,
Адазынан јайнап сурап турды.
Күрен аттын чылбырын
Божотпоско бектеп тутты.
«Эмди мени токтотпозыгар,
Әр-санаамды бүктебезигер!
Әки кыстың сөзин угуп,
Әки катап јорук тутады.
Эмди сениң сөзинге кирип,
Учүнчи јорукты тутатпозым!» — деп,
Олбончи өбөгөн кату айтты.
Әр јүрегі јымжабай турды.
Ай-Тана абакайы эмди
Мыны көрүп чыдабады.
Олбончиге јууктай базып,
Он тизезин чөгөдөп отурат.
Јайнагандый мынайда айдат:
«Уч Курбустан кудайыбыс
Кирбигисти бирге түндеп,
Јайап койгон эмес беди?
Уч киндиктү Алтайыбыс
Киндигибисти бирге түндеп,
Кезип койгон эмес беди?
Қалғанчы сурагымды угарың ба?
Қату јүрегинди јымжадарың ба?
Әки кызыңа буурзаарында,
Қичү кызыңа не буурзабас?
Барар јорук бир ле тутаған,
База да тутаза — жанғыс қаруу.
Бүдер јерек бир ле бүтпеген,
База да бүтпезе — жанғыс қаруу.
Әки қыс бистий болордо,
Қичү қыс кемнең бүткен?
Эмискен энези кем?
Азыраған адазы кем?
Айдып бергин меге?» — деп,
Ай-Тана јайнап турды.
Әки көстин изү јажы
Қаңарына јолдоп түшті.
Қатуланған Олбончи баатырдың
Тош јүрегі қайыла берди,
Таш јүрегі јымжады,
Қалғанчыда мынайда айтты:
«Је, кату бүткен Тойбон-каан
Эмди бажымды кезетен
Әп-аргазын таап алды.
Алған-тапқан эш нөкөрім,

Азыраган менин үч кызым,
Кара санаганаар ол туру!» — деп,
Күүн-күч жогынап
Күрөң адынап түшти,
Катанчызын чечип берди,
Жуу-жепселин алып берди.
Көрөр-упарга жеткелекте,
Кичү кызы Алтын-Туују,
Баатыр чүмин чүмденип ийди,
Жуу-жепселин салыңды.
Күлөр үзени чойо тееп,
Күрөң атка минген турды.
Кайыш тискин тендеп тутты.
Мындый өткүн сөслө айтты:
«Тас карынга карындаган энем,
Тар кабайга жайкаган адам!
Каргап жаман айтпагар,
Кату болор жолыма!
Арбап жаман айтпагар,
Ачу болор жүрүмиме,
Алкыжаарды берип отураар —
Ат жолына болуш болор!
Тудам жетпес менин сөөгим,
Туулар талдап жадар ба?
Аршын жетпес менин сөөгим,
Алтай талдап чиррир бе?
Жакшы аттын сөөги
Чан жеринде жадар деп,
Жакшы кижинин сөөги
Жуу жеринде жадар деп,
Адам-энем бойыгар айдатанаар», —
Алтын-Туују айдып берди.
Качарынын каны кызарып,
Кара тегерик көзи мелтирер,
Эки тана сыргазы мызылдап,
Эне-адазыла жакшылажала,
Аттын тискинин силке тартты,
Ары болуп учуп ийди.
Турган изи артып калды,
Барган изи жок болды.
Эрженелү кара күрөң,
Жаш өлөңди жайа баспай,
Жараш жорголо жүрүп ийди.
Көк өлөңди көмө баспай,
Көни жорголо жүрүп ийди.
Көгүс жанын көргөндө,
Жараш жорголо барып жадат.
Көчүк жанын көргөндө,

Сыр бийеле барып жадат.
Анча-мынча барганда,
Кара болот тайганы
Коштой өдүп жатпай кайтты.
Алтын-Туују кыс көрзө,
Аттын барар жолында
Алтан айры муусту
Аткыр кара сыгын турды.
Алтын-Туујуны көргөн бойынча
Алтан түмөн айткылай берди,
Айдары жок шоотты.
Оны уккан Алтын-Туују
Ачынган коркушту болды.
Өткүн үниле мынайда айтты:
«Өчбөбсти өчөдин ошкош,
Өлүмин менин колымда болор!
Беришпесле бериштин ошкош,
Белинди меге кестирер турун!»
Кара болот үлдүзин
Суура тартып, колго тутты.
Кара күрөңди бура тартты.
Алтан айры муусту,
Аткыр кара сыгынды сүрди.
Кара болот тайганы
Бир айлана сүрүп келди,
Экинчиде жаба жетти.
Кара болот үлдүзин көдүрди,
Аткыр кара сыгынды
Чабардын бери жанында:
«Калак-кокый, кайран кызым!
Карыган аданды өлтүрбө!
Анча-мынча жүрөргө бер!
Ай жарыгын айрыба менен,
Күн жарыгын жажырба менен!» — деп,
Сөстөр болгон соңында
Өлөңчи өбөгөн бүткүл бойы
Жалбак ташта опура түшти.
Жаагына тер жолдолды.
Кабыргазы тыртандап турды.
Тыркурууш үниле мынайда айтты:
«Менин бүдүрер керегимди
Бүдүргөдий балам эмтирин.
Менин жорыктайтан жолыма
Чыдашкадый балам эмтирин.
Жаактуларга айттырбас,
Чечен сүмө сенде болзын!
Жарындуга жегдиртпес
Ийде-күч сенде болзын!

Шоктоп келген өштүлөрдү
Алдыңан туура кечирбей жүр.
Өңбөлөп келген өштүлөргө
Жаканнан тутурбай жүр.
Кадыт деп сени шоттопозын!
Жокту деп сени электебезин!» —
Өлөңчи өбөгөн балазын алкады,
Омок ийдезин кожуп турды.
«Айткан сөзигерге алкыш
болзын!» — деп,

Алтын-Туу жы адазына айтты.
Адын бура тарткан бойынча
Элес эдии учуп ийди.
Өлөңчи өбөгөн бойы дезе
Агаш тайагын тайанып,
Айылын көстөп базып ийди.
Өлөңчи ле Алтын-Туу жынын,
Турган истери бар болды,
Барган истери жок болды.
Оноң ары Алтын-Туу жы
Эрженелү күрөң аттын
Эки тискинин силке тартып,
Түште болзо, үйдези жок,
Түндө болзо, уйкузы жок,
Тойбон-кааннын журтын көстөп,
Токтоныкпай жүрө берди.
Эрженелү кара күрөңнин
Эки кулагынын төзинен
Кунан койдый ак көбүктөр
Кажайыжып чыгып келди.
«Атазына барып дезег!
Баатыр бойы Өлөңчи
Канчын жинт те тушта
Мынайып мени жоботпогон!
Кайкамчыкту кандый бала!
Кайдан бүткөн болотон?» — деп,
Кара күрөң бойында сананат.
Айланайын Алтын-Туу жы
Көөлөдө кожондоп браатканда,
Каскак кырлу жерлерден
Кочкор аңдар чыгып тындайт.
Сыр кожонло браатканда,
Салкын түшпөс койу агаштардаң
Сыгын, мыйгактар тындагылайт.
Анча-мынча болбой туруп,
Тойбон-кааннын алтайына,
Мал турлууга, жон жадынга
Жедип келбей канайтты.

Ак тайганын кырынан
Айландыра шиндеп тургажын,
Тогус сүүри тайга турды,
Тогус кара талай жатты.
Алтан эки толыкту
Тойбон-кааннын ак өргөзү,
Тайгаларла түңей турды.
Алты үйелү күлөр чакызы
Ак булутка түртүлгөн,
Айга-күңгө мызылдап турды.
Ат тыныжы куу тумандый,
Алыптар жүзи кызыл өрттүй,
Чагылышкан ондо болды.
Оны көргөн Алтын-Туу жынын
Бала жүреги барт этти,
Бажынын куйказы жымырт этти.
«Же, не болзо, ол болзын,
Барбаганча, жаныш жок!» — деп,
Кату бойында сананды.
Кара күрөңди камчылап,
Оноң ары элес этти.
Анча-мынча болбой туруп,
Тойбон-кааннын ак өргөзүнө
Жедип келген, мында турат.
Тогузон эки баатырлары,
Тогус түңей жайзандары
Жарыш эдип келдилер.
Өлөңчини көрбө дежиб,
Жергелей базып келдилер.
Ак сагалду Өлөңчи деп бодогомы,
Ак чырайлу кыс бала болды.
Торко чачагы толголып,
Алтын чачагы жайылып,
Алтын-Туу жы көөркий
Ат үстүндө мында турды.
Мыны көргөн улузы,
Тогузон эки баатырлары,
Тогус түңей жайзандары
Каалгалу кара эжиктен
Жарышканча ойто кирдилер.
Тойбон-каанга жаныс үниле айттылар:
«Өлөңчи өбөгөн слерди
Өчөп, каткырып жаткан эмтир,
Кара күрөң адына эмди
Кичү кызын миндиреле,
Каан слерди электегендий,
Ийе берген, мында келди!»
Оны уккан Тойбон-каан

Оттон артык изиди,
Каннан өткүн кызарды.
Ачу-корон кыйгырды:
«Өчөбөсти өчөгөн болзо,
Өлүмин менен сакып алзын!
Канду жуудан ойто жанзам,
Қара бажын кезерим!
Угы онын артпазын деп,
Көрнө эдип өртбөрим!» —
Тойбон-каан кыйгырала,
Ак өргөзинен чыгып келди.
Өлөнчинин кызын көрөлө,
Қара көзи кандала берди.
Қак мандайы тыдына берди.
«Аргазын таппас кадыт сен!
Атанып не керек келдин сен?
Тогузон эки баатырларга
Қадыт болорго келдин бе сен?
Тоғус жақшы жайзаңдарыма
Қазан азарга келдин бе сен?
Јери-јуртым быјарсытпай,
Түрген ары ойто јан!
Бисти ұйатқа түжүрбей,
Бистин көстөн тургуза ыра!» — деп,
Тойбон-каан кыйгырды,
Токтоп болбой, тырлажып турды.
Мыны уккан Алтын-Туујы
Төмөн көргөн көзин десе
Өрө көрбөй, тура берди.
Өрө көргөн көзин десе
Төмөн көрбөй, тура берди.
«Өлтүрзе де, бойлары билзин,
Ойто јаныш јок!» — деп,
Бойында бек сананып алды.
Бар омоғын алынала,
Алтын-Туујы мынайда айтты:
«Қурсак та кайнадып јүрејин,
Ойто сүрбей, кожо алыгар.
Өлбөй жүрзем, өлөн үзүп берерим.
Јалмажыгарға төжөк салып,
Баш алдына јастык салып берерим».
Оны уккан Тойбон-каан
Тенгеридий күзүрт этти,
Темир ошкош шыңырай берди:
«Қаандардың барар јолына
Қадыт кижі кожо јортпойтон!
Канду жуула кирген тушта
Қадыт кижі ондо јок болотон.

Бистин јолды быјарсытпай,
Ойто ары јанғын түрген!
Бистин көскө чөп болбой,
Мынан кедеери барғын!» — деп,
Тойбон-каан кату бойы
Адылып, қарғап, түкүрди.
Тогузон эки баатырын,
Тоғус түгей жайзаңын,
Қара ағаштый кал черүзин
Тоолой ончозын эчидип,
Тойбон-каан атанды.
Јалаң кептү алақанын
Јайа тудуп ичкеери сунды,
Алтын-Чачак абакайыла
Эзендејип, јақшылажып турды:
«Амыр-әнчү жүрзебис,
Јети жылдан өтпөзибис,
Јерибиске једип келерибис.
Јер үстүнин байы болорыбыс».
Тойбон-каан онојдо айдала,
Қамчызыла малын башқарала,
Қарызыла јонын јақарала,
Канду жууга атанды.
Қайра көрбөй, јортып ијди.
Өлөнчинин кичү кызы —
Алтын-Туујы бараксан
Аттың јолын кезе көрүп.
Бир конокко јаңыс јерге
Қыймығы јок тура қалды.
Қара көзинен јаш тоғолонып,
Эр қажын јунуп турды.
Бир күнди сонғодоло,
Бойына кату сананды:
«Ойто јанып барғанча,
Адамды түбекке түжүргенче,
Өлтүрзе де, бойлары билзин,
Олордың кийининен барадым!»
Алтын-Туујы јараш қыс
Қара күреннин тискинин
Бура тартып, јортып ијди.
Эрлү баатырлар кийининен
Элес эдип шунғуй берди.
Тогузон эки баатырлу,
Тоғус түгей жайзаңду
Тойбон-каан изинен
Қыйа чықпай, барып јатты.
Олордың конгон јерине
Қонып алып, барып јадат.

Казан асқан одузына
Казан азып, ажанып жүрет.
Бийик, жаан тайгаларын
Ажып алып, барып жадат.
Терен, жаан талайларын
Кечип алып, барып жадат.
Эрженелү күрен аттын
Эди-каны изип жүрет.
Эки тискинди силке тартып,
Бажыбыла ойноп жүрет.
Айланайың Алтын-Тууы
Бир ондонып көрүп жүрзө,
Тогузон эки баатырлу,
Тогус түңей жайзаңду
Тойбон-каан казыр бойы
Кара талай жарадында
Оду салган мында жатты.
Тогус кызыл жес казанга
Эт семизин кайнаткан,
Тогузон тажуур аракынын
Ачузын ичкен огурдылар.
Оны көргөн Алтын-Тууы
Једе јортор жаңы јокто,
Јаңыскаан бойы оду салды.
Јүзүн, јамаң сөктүргенине
Чыдап болбой, кородоп турды.
«Электеткен өчүмди мен
Бир тужунда алгајнем?
Эрзип* жүрген бойлорын
Бир тужунда ујалткајнем?»
Алтын-Тууы бараксан
Көксинде онојдо эрмектенет.
Көзинин јажы кургабай турат.
Эрженелү кара күреннин
Ээр-токумын алып ијди.
«Ак өлбөгөн амзап ји,
Аржан суудан үрсөп ич» — деп,
Адына онојдо айдала,
Ак кийиске јадала,
Амырап эмеш ујуктай берди.
Узак јаткан ба, айла јок по,
Алтын-Тууы оны билбеди.
Эмди ле јазап тындап турза,
Тогузон эки баатырлу,
Тогус түңей жайзаңду,
Кара агаштый кал черүлү

*Эрзип — бис эр улус деп мактанып.

Тойбон-кааннын табыжы упулат.
Алтын-Тууы эмди көрзө,
Канча тостон кемелер эткен,
Қараты-кааннын кара талайын
Кечерге мында јепсенгилеп,
Табыш-талдар чөйилген эмтир.
Қабортозы кечип јадылар,
Кожон-комустары чөйиледилер.
Оны көргөн Алтын-Тууы
Кара күренди ээртеди,
Қатан чүмин чүмденди.
Күлер үзенги чөйө тееп,
Адына түрген минди.
Кара талай жарадына
Шуургандый учуп јетти,
Ачулу үңиле кыйгырды:
«Қааным, баатырларым,
жайзаңдарым!

Эн јерге мени таштабай,
Кожо мени апарзагар!
Өлбөй эзен жүргедий болзом,
Өдүгеер јамап бербезим бе?
Јуу-согушка шыркалатсагар,
Шыркагар таңып бербезим бе?»
Оны уккан Тойбон-каан
Қарсылдада каткырып айтты:
«Қазан азар казанчыларды
Јуудан олјолоп бис аларыбыс.
Эр улусты сүрүјип жүрген
Эрзек сен керек јок!»
Оны уккан Алтын-Тууынын
Јүрегине бычакла сайгандый болды.
Јүзи кызыл темирдий кызыды.
Ачуурканып, мынайда айтты:
«Айткан сөзинг ачу да болзо,
Арт кийининде көрүжерибис!
Электеп айдып турган болзон,
Эзен жүрзө, пуштажарыбыс!» —
Алтын-Тууы онојдо айдала,
Кара күрен адын
Мындый суракту јайнады:
«Эрженелү кара күрен,
Адамнын энчилү койлоозы эдин!
Кара талайды кечетен
Арга-сүмени табарың ба?»
Оны уккан кара күрен
Ат чырайы эрий берди.
Шыркурада киштеп айтты:

«Комудаб, Алтын-Тууҗы!
Бир күндүккө кайра бараалы,
Онын кийининде бис экүге
Бир арга табылар болор бо?..»
Кара күреҗнин айтканынча,
Алтын-Тууҗы адын буруды.
Бир күндүк җерге кайра
Бир алтамдый түргөҗ җетти.
Ойто кайра бурулала,
Қайыш камчыла адын сокты,
Эрҗенелү кара күреҗ
Турган җердеҗ кыймыктабады.
Экинчиде, үчинчиде
Тарый-мерий согуп та турза,
Кара күреҗ сылт та этпейт.
Алтын-Тууҗы көөркий
Адынан мынайда сурады:
«Қайран адамнын күреҗ ады,
Олөрибисти билдин бе?
Озөрибисти сестин бе?
Недеҗ улам кыймыктабас,
Неге сен тарындын?» —
Онойдо сурап, Алтын-Тууҗы
Көстин җажын төгүл турды.
Эрҗенелү күреҗ аттын
Җал-куйругын сыймап турды.
Күреҗ ат каруузын берет:
«Олөрибисти билбедим,
Озөрибисти сеспедим.
Ыйык җалдын алдында
Алтын сапту камчы бар.
Ол камчыны озодо
Адаҗ Олөҗчидеҗ башка
Албаты-җон билбейтен,
Җалмаҗыма сокпойтон.
Оны алып, сен көөркий,
Җалмаҗыма мениҗ сок.
Соккон соҗында, Алтын-Тууҗы,
Эр каштан бек тудун.
Эки тискинди түс тут,
Айса болзо, кара талайды
Қанатту куштый учуп кечерибис!»
Оны уккан Алтын-Тууҗы
Алтын сапту камчыны алды,
Оҗ билекке орой тудала,
Эрҗенелү кара күреҗнин
Оҗ җалмашка согуп ийди.
Кара күреҗ эрҗене

Кызыл кызыл
Куйун кептү уча берди.
Турган изи артып калды,
Барган изи жок болды.
Ат жакшызы кара күрен
Канатту куштыг уча берди.
Айланайын Алтын-Тууы
Ээр каштан бек тутты.
Алтын-Тууы жараш кыс
Кайра жыгыларга сананганда,
Куйругыла жөмөп жүрди.
Туура жыгыларга келгенде,
Кабыргала жөмөп жүрди.
Ичкеери жыгыларга келгенде,
Жалыбыла жөмөп жүрди.
Алтын-Тууы бараксан
Бир ондонып көрүп жүрзе,
Эрженелү кара күрен
Кара талайды кечип калган,
Көс жетпес ак бүктерде,
Капталга жеткен кара жолдо
Көнү жорго барып жатты,
Тойбон-каан кал черүзиле
Откөн изи жок эмтир.
Анча-мынча барган соңында
Арташ ээрдий, боочы жатты.
Ол боочыга чыгып келип,
Аттын терин соодорго
Кара күрен адынан түшти,
Жымжак үниле адына айтты:
«Алтын түгин сергидип ал,
Ак өлөңнөн үзүп жи.
Мөнүн түгин сергидип ал,
Аржан суудан амзап ич!»
Айланайын Алтын-Тууы
Ак токумын жайа таштап,
Ак чечектер өлөң үстүне
Амырап бойы жада берди.
Күмүш сыргазы болгожын,
Күн одына мызылдап жадат.
Эки качары болчойыжып,
Кызыл марал кеберлү жадат.
Карамтыгып, угуп жатса,
Жаш агажы болгожын,
Бүр саргарбас жер эмтир.
Жайдын кужы болгожын,
Уни серибес жер эмтир.
Эмилдү апаштары болгожын,

Жажыл турар јер эмтир.
Эдил күүктери болгожын,
Уни үзүлбес јер эмтир.
Оны угуп, Алтын-Туујы
Меези јымжап, амырап јатты,
Кулагы сүүнип, тындап јатты.
Карамтыжкан бойынча
Алтын-Туујы уйуктай берди.
Бастыра јүзи каткырып јатты.
Эртен чыккан күни дезе
Эбирип, ажарга јабызай берерде,
Тогузон эки баатырларын,
Тогус түгей јайзандарын
Баштап алган Тойбон-каан
Арт боочыга чыгып келди,
Алтын-Туујы амырап јаткан
Јерди өдүп турарда,
Аттары үркүп бург эткиледи.
Алтын-Туујыны базынгандардын
Аркаларын кууј соок барды.
Бажынын чачтары өрө көдүрилли.
Болчок жүректери тыг согулды.
Айан көлдий көстөри эмди
Алырайыжа бергилеген турды.
Айдар сөстөрин таппай калды.
Өлөңчинин кызын көрөдө,
Тойбон-каан уйалган бойынча,
Тогус чардын терезинен
Толгоп эткен торсук камчыла
Алтын сары адын эмди
Јалмаш эдин јара согуп,
Ачынганын адына түжүрип,
Арга-сүмезин таппай калды,
Кородогонун токтодып болбой.
Конуш јоктон барарга сананды.
Тогузон эки баатырлардын
Торсуктары тырлажа берди.
Тогус түгей јайзандардын
Ээктери копулдажа бергиледи.
«Атазына барып дезен!
Тегиндү бала эмес болбогой?»—деп,
Ончолоры түгей шүүжип,
Кайра да көрбөй, коштой өттилер.
Оног ары Тойбон-каан
Эки санаалу боло берди:
«Түбинде барып тартыжатаң
Менин өштүүм болор туру.
Кандый да болзо, элден озо,

Караты-каанды јендеп алар.
Ол јенүни туткан согында
Алтын-Туујы менин колдо!» —
Тойбон-каан онойдо шүүнип,
Түндү-түштү көндүгип ийди.
Караты-каан журтына кирерге
Кайра да көрбөй, жүрүп ийди.
Канча каанның кааны болгон,
Канча бийдин бийи болгон,
Кара јорго атка минген
Караты-каан казыр бойы
Бир күнде отурпажын,
Эрјенелү кара јоргозы
Ачу-ачу киштеп ийди.
Түндүк бойдо эки мүркүди
Акшып-акшып эдип чыкты.
Эки түгей кара тайгылдар
Ачу улуп, үрүп ийди.
Оны уккан Караты-каан
Јүгүргенче тышкаары чыкты.
Эмди көрүп турар болзо,
Эрјенелү кара јорго
Бай теректи эй тарткан,
Эки көзи айланган турды.
Оны көргөн Караты-каан
Кара јоргозынан мынайда сурады:
«Канатту бүткен кара јоргом,
Нени билдин, нени сестин?
Кара көзин не айланган,
Кату јерди не чапчыдын?
Бай теректин бажын эмди
Неге эй тартын сен?» —
«Казыр кату бүткен кааным,
Ыйык бүткен Алтайына,
Кара бүрүнкүй јабылып келди!
Алтын чүмдү кара тайпага
Куу туман јабылып келди!» —
Эрјенелү кара јорго
Караты-каанга айдып турды,
Токтоп болбой, чапчып турды.
Оны уккан Караты-каан
Ончозын көргөн бойынча,
Ачу-корон кыйгырды:
«Узун куйрук суй салып,
Бөрү кирбеген алтайым!
Узун јыда тудунып,
Јуу кирбеген алтайым!
Кандый кулугур келген болотон?

Кайкал бүткен каан болзон,
Мен канчында не келбедин?
Эрлү бүткен эр болзон,
Эмеш эрте не келбедин?
Караты-каан карыган деп,
Олжолоорго келген турун.
Кара жоргом карыган деп,
Согуум эдерге келдин бе?
Кара бажым айрылып,
Жерге келип түшпегенче,
Кара каным төгүлип,
Жер алдына чөнгөгөнчө,
Сенин колына кирбезим!»
Кара жорго адын ээртеди,
Канча жуунун куйагын кийди.
Толгомолу күлөр үзengi
Чойо теep минип турат.
Кара кумдус бөрүкти
Эки кулакка кептей кийди.
Кара болот үлдүзин
Кайа ташка жагып ийди.
Алтын чүмдү кара тайгазына
Аткан октый учуп чыкты.
Ачынганын жажырып болбой
Ачу-корон кыйгырып ийди:
«Айылдап келген айылчы болзон,
Ат чакызына келип түш!
Шоктоп келген шокчыл болзон,
Неден баштайлы, айдып бер»
Оны уккан Тойбон-каан
Удура карууну айдып турды:
«Шоктоп келген мен эдим.
Алтын сары атка минген,
Алтай үстүн колго туткан
Тойбон-каан мен эдим.
Эпле-жөплө олжолодозын ба?
Эр ийденле жуулажарын ба?»
Караты-кааннын кара көскө
Кан чагыла бербей кайтты.
Ойто жана кыйгырып айтты:
«Шоктоп келген сен адар ба?
Шок сакыган мен адар ба?
Энеден чыккан эки эргек билзин бе?
Аданың эткен ок саадак билзин бе?
Каруу сөзин түрген айт!
Кабыжарга жууктай бас!»
Оны уккан Тойбон-каан
Арт жерге чыга желди,

Адынан жерге түже калды,
Ачу-корон кыйгырды:
«Шоктоп келген мен адарым,
Шок сакыган сен отур.
Айан төжин ачып бер.
Ок тагмазы болуп отур!»
Караты-каан эм болгожын,
Карсылдада каткырып ийди.
Арт жерге отуруп берди.
Айан төжин ачала,
Ок тагмазы болуп отурды.
Кату бүткен Тойбон-каан
Жетен эки текпелү,
Темир жаазын өрө көдүрди.
Каан көксин өткөдий
Канду жебезин туткан турды.
Эртен тарткан темир жаазын
Энгир киреде божодып ийди.
Жес жебени от курчады,
Эргек төстөн ыш чөйилди.
Караты-кааннын айан төжине
Жазымы жок једип тийди.
Тойбон-кааннын јес жебези
Ташка тийгендий мыйрылды.
Караты-кааннын төжинен
Сорбу чыгарып болбоды.
Мыны көргөн Караты-каан
Карсылдада тын каткырды.
Омок үндү кыйгырды:
«Арт жерге бектеп отур,
Айан төжин ачып бер!
Ок тагмазы болуп отур!»
Оны уккан Тойбон-каан
Арт жерге отура түшти.
Айан төжин ачып берди.
Караты-каан күлүк бойы
Темир жаазын кайра тартты.
Канду жуудан ойто келбес
Канду жебезин эптей тутты.
Эртен тарткан темир жаазын
Энгир өйдө божодып ийди.
Алтын чүмдү кара тайгазы
Јайканыжа бербей кайтты.
Аржан суулу кара талайы
Чайбалыжа бербей кайтты.
Тойбон-кааннын күр көксине
Жазымы жок једип тийди.
Күр көксин өдүп чыкты,

Күн жаркынын чалыдып ийди.
Күрен каны эмди мында
Күркүрөп, суудый агып чыкты.
Мыны көргөн Алтын-Туу
Аткан октый мында жетти.
Ачу-корон кыйгы салды:
«Атту-чуулу Караты-каан!
Ат өлтүрүп амтажыман,
Эр өлтүрүп эремжиген!
Токум алдынан ат чыгар,
Ман-желижин билбезин!
Тон алдынан эр чыгар,
Баатыр ийдезин билбезин!
Айан төжин ачып бер,
Ок тагмазы болуп отур!
Мен адып көрбөйм!»
Оны уккан Караты-каан
Карсылдада тыг каткырды,
Каруузына мынайда айтты:
«Карыр жажым жеткен эди,
Канча каанла жуулашкан эдим.
Кадыг, кыстарла жуулашпадым.
Канча баатырларла күрөшкөм,
Кыс кижиле күрөшпеген эдим.
Амадаган санаан чөкөтпөскө,
Айткан сөзине туратан болзон,
Айан төжим ачып бергейим,
Жастыра аткан соңында
Жакшыны менен сагыбас турун!» —
Айан төжин ача тартала,
Ок тагмазы болуп отурала,
Күркүреде кайлай берди.
Айланайын Алтын-Туу
Адазынын темир жаазын
Тизе бойго сала койды.
Эки жарды бириккенче,
Эки жаак кызарганча,
Эки эргеги чөйилгенче,
Жетер эки текпелү
Темир жаазын тартып алды.
Канду жуудаг кайра жанбас
Тынду жебезин туткан турды.
«Айлу-күндү тенгерим,
Агаш-ташту Алтайым!
Азыраган адам, эмискен энем!
Алтын-Туу жыны ундубагар!
Темир жааны көдүрүп турум,
Канду жууга кирип жадым!

Ийне туткан колым ээлбе,
Оймук кийген колым кыймыктаба!
Караты-кааннын айан төжине
Тынду жебем једип тийзин!
Күр көксин ойо тийзин!
Мен адып јаткан эмезим,
Адам Өлөңчи адып јат!» —
Алтын-Туу онойдо кыйгырала,
Эртен тарткан темир жаазын
Энгир киреде божодып ийди.
Көс бажынан болгожын,
От јалбыжы јайыла берди.
Эргек төстөн болгожын,
Ыш буржурап тура калды,
Јер-тегери јайканыжа берди,
Бийик туулардын бажы сынды,
Терен суулар јарадына чыкты,
Караты-кааннын айан төжин
Кыйазы јок таап тийди,
Күр көксин ойо атты.
Караты-кааннын јүрек төзин
Узе согуп, өдө берди.
Караты-кааннын аккан каны
Талай кептү боло берди.
Арыскан сөбги болгожын,
Тайга кептү тура берди.
Алтын чүмдү кара тайгазы
Кабортондон сына берди.
Аржан суулу кара талайы
Кабортонго сооло берди.
Түк танышпас ак малы
Чуркуражып, киштеже бергиледи.
Тил ондошпос эли-јоны
Шакпыражып, баскылай бергиледи.
Ай канатту куштары
Уйазын таштап, учтылар.
Балалу жүрген андары
Балазын таштап, мантадылар.
Јажыл бүри саргарбас
Өзүп јадатан агаштары
Күскү кыруга јидиргендий,
Корон сары боло бердилер.
Алтын-Туу оны көрүп,
Алаң кайкап тура берди.
Анча-мынча болголокто,
Ак аяста кыйгы угулды:
«Калак-кокый, Алтын-Туу!
Кайкаарыңды токтодып көр!

Јетен эки текпелү
Темир жаанды кере тарт,
Тенгери төзин аякка!» — деп,
Кара күреннин кыйгызы
Јарт угулган мында турды.
Алтын-Тууы оны улуп,
Тенгери түбин көрөр болзо,
Караты-кааннын кара јоргозы
Кара кускун болуп кубулган,
Эрјенелү кара күрен
Кара шонкор болуп кубулган,
Онын кийининен сүрүже бертир.⁸⁵
Оны көргөн Алтын-Тууы
Темир жаазын катап ла тартты.
Канду жуудан ойто болбос
Қанатту јебезин божодып ийди.
Караты-кааннын кара јоргозы
Кара кускун бололо,
Јер тамыга түшкелекте,
Қанатту јебе једип тийди.
Тас колтыгын өдүп чыкты.
Темир тайга үстүне
Кара јорго келип түшти.
Темир тайга темир јалан болуп,
Јайылала, јада берди.
Кара јоргонын аккан кааны
Талай кептү јайкана берди,
Арыскан сөбги эмди мында
Тайга кептү тура берди.
Эрлү бүткен Караты-каан
Јен јастанып өлө берди.
Эрјенелү кара јорго
Јал јастанып јадып ийди.
Айланайын Алтын-Тууы
Эмди ондонып, көрүп турза,
Тогузон эки баатырлар,
Тоғус түңей јайзандар,
Кара апаштый кал черүзиле
Тоғус кырды ажып калган,
Тоғус өзбкти кечип калган,
Сагыштары чыгып калган,
Апаш-пашка түртүлип,
Јортып жүргендерин мында көрди.
Оны көрүп, Алтын-Тууы
Шоотконду кыйгырып ийди:
«Тогузон эки баатырлар,
Тоғус түңей јайзандар!
Кал черүни баштайла,

Қажы јерди көстөп барадыгар?
Аттын тискинин тудугар,
Айланып, бери көрүгер!
Қоркуган слердин Караты-кааныгар
Јен јастанып, јыгылып калды.
Қанатту бүткен онын ады
Јал јастанып өлүп калды!
Қуш жүректү бүткенигерди
Бүгүнге јетире билбедим мен!»
Оны уккан баатырлар,
Ончо тоғус јайзандар,
Қал черүни ойто баштап,
Ойто бурулып, јортқылады.
Алтын-Тууыга једип келгилейле,
Күнге көргөн немедий,
Көстөри олардын јалтанып
турдылар.

Алтын-Тууы катқырганча,
Аржаң кутук суула
Тойбон-каанды эмдеп ийди.
Қаанды эмдеп јасканда,
Ончозы мында јуулганда,
Алтын-Тууы мынайда айтты:
«Је, Тойбон-кааным,
Тоғузон эки баатырлар,
Тоғус түңей јайзандар!
Караты-каан ады ла бойы,
Ойто турары јок, божоды!
Тил билишпес эли-јоны
Қааны јок артып калды.
Түк танышпас ақ малы
Қабырузы јок туруп калды.
Албатызын олјолоп
Алар болзогор, бойыгарда.
Ақ малын жуунадып,
Айдаар болзогор, бойыгарда.
Меге албаты, мал керек јок.
Оскө улустын јөбжози керек јок.
Адам, энем карый берген,
Олгөлөктө, оларго туштайдым.
Эки эјем шырқалу артқан,
Олардын айбызына јүредим!» —
Алтын-Тууы онојдо айдала,
Аттын тискинин бура тартты.
Айылы-јуртын көстөп,
Атқан октый учуп ийди.
Турған изи артып калды,
Барған изи јок болды...

Ачап көстү Тойбон-каан
Олүп, тирилгенин ундуп ийди.
Караты-кааннын канча малын
Кал черүзине айдадып турды.
Тил ондошпос эли-жонун
Баатырлары олжолоп турды.
Колго түшпес баатырлардыг
Канын төгүп тургулайт.
Кобыда турган малдарын
Күркүреде айдагылайт.
Журтында жаткан албатыны
Бйлада, сыктада олжолоп.
Ойто жана оморкоп,
Тойбон-каан жанып ийди...

Олөнгининг кичү кызы —
Алтын-Тууы көөркий
Ойто бурулган согында.
Түн киргенде, уйкузы жоктон,
Түш киргенде, үйдези жоктон
Элес эдип жанып ийди.
Эне-адазына туштаарга
Эт жүреги мендеп келеетти.
Эки качардын каны дезе
Кызыл марал кеберлү болды.
Эки кулакка күмүш сыргазы
Күн жаркынга мызылдашты.
Эрженелү кара күрен
Ай каниатту куш ошкон.
Ак айастын түбиле учты.
Жаан жалбак суулары
Учуктан чичке көрүнгилейт.
Бийик жаан туулары
Бөрүктен кичү билдиргилейт...

Бир күнде Олөнгчи өбөгөннинг
Күлөр очогы шыгырт этти,
Талкан күди куйулып чыкты.
«Эрженелү кара күрен адым
Ойто жана келееткен эмтир!
Кайран кызым Алтын-Тууы
Олбөй, ойто буруган эмтир!
Алган-тапкан эш нөкөрим,
Ай-Тана абакайым,
Аш-курсагыңды эмди кайнат!» —
Олөнгчи өбөгөн кыйгырып ийди.
Отуруп болбой, базып турды.
Анча-мынча болбой туруп,

Эрженелү кара күреннинг
Изү тери жылу жанмырдый.
Айыл түнүгинен урулып келди.
Изү эзин тыныжы дезе
Айыл эжигинен кирип турды.
База ла көрүп турганча,
Эрженелү кара күрен
Көс жедерде келип жатты,
Төрт таманынын алдынан
Куу жалбыш чөйилип келеетти.
Ат кылынды чичке көрүнди,
Томоноктый кичү билдирди.
Ары көрөлө, ойто көргөлөктө,
Эрженелү кара күрен
Ат чакызына жеткен турды.
Ада-энези жүгүргенче
Алтын-Тууыга жаба жеттилер.
Эки эжези ээчий жеттилер.
«Алтын, мөнгүн кайран балам! — деп.
Адазы ыйлап, айдып турды. —
Очкөн одым жалбыштанды.
Олгөн тыным тирилди,
Эр бойымнынг журтым эмди
Эн артпас аргазы бар.
Эр ийдем менин кожуду!..
Көксен канду Алтын-Тууым.
Көзи отту кайран балам!» —
Эне-адазы, эки эжези
Блааш эдип жакшылаштылар.
Ондоп, солдоп окшоштылар.
Окпөзиреп ыйлаштылар.
Эрженелү кара күренди
Ээрин алып, сооттылар.
Эрке балазы Алтын-Тууыны
Колтыктап, айылга экелдилер
Бары-жогын кайнаттылар.
Балазын жүзүндөп күндүледилер.
Көк ийнектинг сүдинен
Көөрчөк саап бердилер.
«Атка жүрүп арыган балабыс
Амырап, жакшы уйуктап алзын.
Жорык жүрүп чылаган балабыс
Жымжак төжөккө жадып
тыштанзын!» — деп.
Ай-Тана энези айдат.
Анда да жок, эки эжези
Жарыш эдип сурап тургулады:
«Кару бистинг Алтын-Тууы,

Кайда болдың, айдып берзен?
Жажын чакка бис сени
Ундубайлы, кайран сыйыныбыс!»
Айланайын Алтын-Тууынын
Амыраар күүни жок болды.
Нени көргөн-укканын
Төкпөй, чачпай айдып турды.
Алтын-Тууынын жанган күни
Айдып болбос жыргалду болды.
Локту Олөнгчи баатырдын айылы
Алтын, күмүшле чүмделгендий
болды.

Эрженелү кара күреңди
Кара тери курпаганда,
Одоруна божодып ийдилер.
Алтын-Тууы көөркийдин
Эрмегин угуп божогондо,
Жымжақ төжөккө жатыргызып,
Амыр, жакшы уйкутаттылар...
Өлүп, тирилген Тойбон-каан
Караты-кааннын журтынан
Түк танышпас малын айдап,
Тил билишпес жонын олжолоп,
Кеен чанкыр алтайына
Жедип келген мында отурды.
Одорлу жерге малды айдап,
Одын-сууга жонды журтадып,
Омок сананып, отура берди.
Атту-чуулу той эдер деп,
Ыраактагы эли-жонына
Атту элчилер ийип турды.
Жууктагы эли-жонына
Жойу элчилер ийип турды.
«Ак малыма мал кожулган,
Албаты-жоныма жон кожулган.
Сүрекей жаан жыргал болор,
Сокорлоры жедектү келзин,
Акоактары тайакту келзин.
Тайгага түндеп эт кайнадарым.
Талайга түндеп аракы белетеерим!»
— деп.

Албатызын Тойбон-каан
Онойдо айдып, жарладып турды.
Сүүнип те пурза, Тойбон-каан
Алтын-Тууынын ийде-күчин
Билип болбой, кайкап турды.
«Бара түбүндө ол кулугур
Менин ырызыма чаптык эдер,

Адаанду болор туру.
Бажын онын жоголтпогончо.
Мере амыр бербес туру!» — деп.
Сүрекей кезе санана берди.
Жастыкка бажын салганда,
Уйку келбес, кыйынду болды.
Айактан курсак ичкенде,
Тамагынан эмди иашпас болды.
Жаан узак санаркабады.
Жарамык сүмени таап алды.
«Акыр, ол кызычак омок болзо,
Онын күчин ченеп көрөр.
Узак табына оны божотпой,
Кара бажын жоголтып көрөр» — деп.
Тойбон-каан түнүк жаар көрди,
Эки боро карчагаларына кыйтырды:
«Аткан октоң түрген,
Айткан сөстөң чечен,
Өлөңчинин кичү кызына
Бу бичикти жетиргер!»
Эки боро карчагалар
Самара бичикти алган бойынча,
Ак аяска сунуп чыктылар,
Ай канаттары шуулай бердилер.
Өлөңчинин журтын көстөп,
Тыштанбай да учуп келдилер.
Самара бичикти экелеле,
Өлөңчинин түнүгиген түжүрдүлөр,
Ойто кайра уча бердилер.
Айланайын Алтын-Тууы
Самара бичикти колго алды,
Айландыра тудуп кычырып көрди.
Эмди шиндеп көрөр болгожын,
Тойбон-каан бичиген эмтир.
Айдылганы мындый болды:
«Күндүлү бүткөн Алтын-Тууы,
Бу бичикти алзагар,
Эрjene адыгар ээртеп,
Жуу куйагын кийип алып,
Менин эжигиме түргөн келигер!»
Мыны билген Алтын-Тууы
Не болгомын оңдободы,
Ада-энезине жууктап келеле.
Араайынан мынайда айтты:
«Эмискен слер менин энем!
Азырагаң слер менин адам!
Кандый сүме айдазыгар?
Кандый алкыш берерзеер?

Кара санаалу Тойбон-каан
Мени көстөп алдыртып жат.
Оны уккан Олөнчи өбөгөн
Буурыл сагалын сыймап ийди,
Алтын-Тууыга каруузын берди:
«Же канайдар, балам?
«Колго түшкен куш жобош» — деп,
Эрик жокто угар турун.
Кара-боро сананган болзо,
Каруузын ондо берер турун!»
Ай-Тана карыган энези
Ары көрүп, ыйлап ийди,
Ойто көрүп, каткырып ийди.
Омок үниле мынайда айтты:
«Алдырбас, балам, Алтын-Тууым!
Каан кижги алдырганда,
Барбай артарга жарабас.
Кара-боро сагышту кааннын
Нени айдарын укпаганча болбос.
Же, балам, Алтын-Тууым,
Жаактуга сөслө туйуктатпа!
Жарындуга чак жететпе!» — дели.
Ондо до жок Ай-Тана
Көстинг жажын тудунбай калды.
Көндөлөн жаагына жолдоп келди.
Жалбак курдын учыла
Жыжа тартып, арчып турды.
Айланайын Алтын-Тууы,
Кайыш үйгөн алып чыгып,
Ат чакызын согуп ийди.
Эрженелү кара күрөң
Укпас жерден угуп ийген,
Сеспес жердең сезип ийген,
Аткан октон түргөн кептү,
Айткан сөстөн чечен кирелү,
Ары көрөлө, ойто көргөлөктө,
Ат чакызына жеткен турды.
Алтын түги сергип калтыр,
Арказы чыгара кобылдап калтыр,
Эрженелү кара күрөң омок турды.
Алтын-Тууыдагы мынайда сурады:
«Кажы Алтайды көстөөргө,
Кажы ороонго барарга
Сананып алдың, Алтын-Тууу?»
«Өлүп, тирилген Тойбон-каан
Өргөзине келзин деп айттырган.
Оноң башка барарга турган
Аңылу жерим жок эди» — деп,

Алтын-Тууы кара күрөңгө
Каруузын онойдо айтты.
Кайыш үйгөн атка сукты,
Кежим-токумын эптеп салды.
Ай кеберлү арташ ээрин
Ат арказына салган турды.
Катанчызын катанып кийинди.
Канча жуунунг жепселин
Карчий-терчий жүктенди.
Алаканын жайа тудуп,
Ада-энезиле жакшылашты,
Эки эжезиле окшошты.
Айылынан чыгып, адына келип,
Күлөр үзөңгү тең минди.
Эки тискинди теңдеп тутты.
Тойбон-кааннын жери-журтын
Эмди көстөп жүрүп ийди.
Ада-энези, эки эжелери
Көстөриле үдешип калдылар.
Кара күрөң эржине минген
Кайран бойы Алтын-Тууынын
Турган изи артып калды,
Барган изи жок болды.
Эрженелү кара күрөң
Көк өлөңдү көмө баспай,
Көнү жорго жүрүп ийди,
Жаш өлөңдү жайа баспай,
Жараш жорго жүрүп ийди.
Алтын-Тууы жараш кыстын
Торко чачагы жайылып,
Күн одына мызылдайт.
Алтын чачагы толголып,
Ай жаркынына мызылдайт.
Көөлөдө кожондоп браадат.
Канатту куштар ээчий тындайт.
Сыбыскылу ойын баштайт.
Туйгакту аңдар ээчий тындайт.
Түндү-түштү уйку жоктон,
Тойбон-кааннын жери-журтына,
Алтын-Тууы жедип келди.
Эрженелү кара күрөңгүнүн
Эди-каны изигелек болды.
Кара күрөңгүнүн тибиртинен
Тойбон-кааннын өргөзи жайканды.
Оны уккан Тойбон-каан
Тогуз кат бай ширедең түштү
Каалгалу кара эжигин ачты.
Алтын бозогозын алтап чыкты.

Темир бозогозын тееп чыкты.
Алтын-Тууыны көрбөй,
Эки тизези тырлажа берди.
Эрмек айдып болбой, чоколонды.
Алтын-Тууы жортып келди.
Кату сыркынду мынайда сурады:
«Ак малыгарга бөрү кирди бе?
Алтайыгарга өрт кирди бе?
Өргөгөргө суу кирди бе?
Албатыгарга жуу келди бе?
Кандый алдыру болды,
Кааным, слер айдыгар?»
Тойбон-каан колдорун уужанды,
Көзүн жалакай эдип кубултты,
Унин жымжада мынайда айтты:
«Өлгөн бойымды тиргискен,
Өчкөн одымды камыскан,
Өлгөнчинин эрке кызы!
Бир жаан айбым бар,
Оны айдарга алдырган эдим.
Түк танышпас малыбыска,
Түмөн түктү мал кожуды.
Тил ондошпос жоныбыска
Тилдери башка жон кожуды.
Албаты жонымды жууп алып,
Жыргал эдер күүним бар.
Атту-чуулу кам экелип,
Кудай көдүрер санаам бар.
Онойдордо, Алтын-Тууы,
Жети талай ол жанында,
Жети тайганын ары жанында,
Кара тайганын колтыгында,
Жес өргөлү Ак-Шаажынай деп
Кам эмеген бар.
Оны барып экелер турун.
Тогузон эки баатырларда,
Токус жакшы жайзандарымда
Барар кижин жок болды,
Арга-сүмө жок болордо,
Айландыра шүүп турзам,
Сенең башка баргадый,
Бу керекти бүдүргедий,
Бу жорьжка чыдашкадый,
Менин журтымда кижин жок.
Амыр-энчү жүрүп келген,
Тил билишпес жонымнын
Кабортозын бөлүп берерим.
Түк танышпас ак малымнын

Кабортозын үлөп берерим!..»
Оны уккан Алтын-Тууым
Өрө көргөн көзүн төмөн көрбөй,
Төмөн көргөн көзүн өрө көрбөй.
Ун жоктон турала, айтты:
«Же канайдар база,
Ийген элчи бийден жанбайтан,
Аткан ок жуудан жанбайтан,
Мойношпой, барар турум».
Алтын-Тууы көөркий,
Кара күрөңди бура тартты.
Ары болуп уча берди.
Турган изи артып калды,
Барган изи жок болды.
Айланайын Алтын-Тууы
Ак-Шаажынай камнын журтын
Аланзу жок көстөп ийди.
Эрjene атта сооду жок,
Акту бойында уйку жок,
Түндү-түштү барып жадат.
Түмөн талай кечип жүрөт,
Түмөн тайга ажып жүрөт.
Жарады жок талайларын
Кечип жыргап барып жадат.
Кыргызы жок тайгаларын
Кожонгыла ажып турат.
Эрженелү кара күрөңнин
Кара тери кургабай жүрди.
Айланайын Алтын-Тууы
Ат үстүнө чылап жүрди.
Жер ортозы ыраак эмтир,
Жедетени күч эмтир.
Анда да жок Алтын-Туууунун
Алдында жолу кыскарып жүрди.
Кускун учуп, учына жетпес
Куба чөлди куйундый өдөт.
Сагыскаан учуп, учына чыкпас
Сары чөлди салкындык өдөт.
Онойдо барып жатканда,
Эрженелү кара күрөң,
Алын колын көдүрбөй,
Кийин будун тартынбай,
Бели сынгадый тура түштү.
Он жулагы болгожын,
Ак аясты тындай берди.
Сол кулагы болгожын,
Жер-женести тындай берди.
Алтын-Тууы көөркий

Кара күрөң адынан түшти,
Он тизезин чөгөдөп турала,
Жайнап, ыйлап мынайда сурады:
«Түште болзо, канат болгон,
Түндө болзо, нөкөрүм сен,
Олөрибисти билдин бе?
Өзөрибисти сестин бе?
Барар жолыбыс туйук па?
Бажыбыс бистин канду ба?
Бир сөс жажырбай,
Чикезин меге айдып бер!
Санаам менин токуназын.
Кулагым менин уксын».
Кара күрөң эрjene
Алтын-Тууяга каруун берди:
«Олөрибисти мен билбедим,
Өзөрибисти мен сеспедим.
Тойбон-кааннын айткан камы
Калык-жонго камдап жүрбес,
Кара тайпанын ээзи эмтир,
Албатынын жеткири эмтир!
Оны көстөп келген баатырлар
Ээрлү аттары болгожын,
Жал жастанып жыгылгандар,
Эр бойлоры болгожын,
Жен жастанып жыгылгандар,
Келген истери жадар эмтир.
Ойто чыгары жок эмтир.
Бис экүдин аргабыс
Не болотон болбогой?»
Оны уккан Алтын-Тууя
Эки көзине кан чагылды,
Алын эрдин кызарта тиштеди.
Тойбон-кааннын кара санаазын
Быжу жакшы билип алды.
Кара күрөң адына
Каруузын мынайда айтты:
«Комудабайлы, эрjенем,
Сүмө табары сенде болзын,
Алып тудары менде болзын.
Ийген элчи бийден жанбас,
Аткан ок жуудан жанбас!
Кара санап келген эмес,
Каан кижги айбызына келбей.
Ойто кайра жанбайлы,
Не де болзо, жедеели!»
Оны уккан кара күрөң,
Катап неме айтпады.

Онон ары жорыгы
Он артыкка кожуп ийди.
Анча-мынча барганда,
Ак тайганын кырына чыкты.
Ак булутла жабынып алган,
Көк тенгериге тийип калган,
Көс жедерде жес тайпа турды.
Көөркий бойы Алтын-Тууя
Оны көрүп, кайкай берди.
Кара күрөңнен мынайда сурады:
«Ол тургускан жес тайпа
Кандый тайга деп көрөзүң?
Оны канайып ажарга сен
Сананып алдың, кара күрөң?»
Оны уккан кара күрөң,
Алтын-Тууядан кайра сурады:
«Амадап барып жаткан
Ак-Шаажынай камнын
Жес өргөзи ол туру.
Эжигин кайдан табарыбыс?
Эрмегин канайып угарыбыс?
Туунын-жердин ээзинен
Тирү канайып артарыбыс?»
«Не де болзо, ол болзын.
Жес тайганын эжигин таппаганча,
Алтай ээзи Ак-Шаажынайды
көрбөгөнчө,
Адым тискинин кайра тартпазым,
Айылым-журтымды сананбазым!» —
Жараш Алтын-Тууя
Онойдо омок адына айтты.
Жаш бойынын ол жүреги
Жалтанары жок турды.
Алтын-Тууянын омогын көрүп,
Кара күрөң мынайда айтты:
«Же, айдарда, Алтын-Тууя,
Ак-сур чымыл болуп
Жес тайганын эжигин бедире,
Мен ак чолмон бололо,
Тенгериден көрүп турайын.
Керде-марда Ак-Шаажынай,
Жес өргөдөн чыгып келзе,
Ол туштагы ийде-күч
Сенде болзын, Алтын-Тууя!
Оңдо сен болбой салзан,
Калганчыда тартыжатар
Арга-сүмө менде болзын!» —
Кара күрөң онойдо айдала,

Ары-бери силкинип ийди,
Ак аястың түбине
Ак чолмон болуп чыга берди.
Айланайын Алтын-Тууы
Ак чечектү жараш акка
Жада түжүп анданды,
Алтын канатту сур чымылга
Эмди мында кубулды.
Канадыла кожондоп,
Жес тайганы көстөп ийди.
Канча чечектер бүринен
Жүзүн курсакла ажанып жүрди.
Анча-мынча болгондо,
Жес тайгага жедип келди.
Коолодо кожондоп,
Жес тайганы айландыра
Эжик бедиреп, учуп жүрди.
Бычак мизи баткадый
Эжиктин жиги билдирбейт.
Ийне бажы өткөдий
Тежик жери билдирбейт.
Алтын канатту ак-сур чымыл
Жес тайганы жети айлана,
Тыштанбай да, учуп жүрди.
Эжигин таппай, узай берди.
Эм онойдо ол жүргенче,
Жес тайга күркүрөй берди.
Жер-тегери силкине берди.
Түргөн суулар чайбала берди.
Жес тайганын күнбадыжынан
Жес эжиги ачыла берди.
Жерге жеткен боро чачту,
Ак-Шаажыңгай кам эмеген
Жес тайгадан чыгып келди.
Тал түшке жеткен күнге
Тизелей отуруп, мүргүй берди.
Алкыш сөзүн айдына берди.
Оны көргөн Алтын-Тууы
Ак-сур чымыл болгон бойы
Жес эжиктең эм өткүрө
Билдиртпестен учуп кирди.
Ак-Шаажыңгайдын түнүр алдына
Бүдүн бойы тура түшти.
Ак-Шаажыңгай мүргүп божойло,
Жес өргөзине кирерге басты.
Бозогонь иалтап ажала,
Алтын-Тууыны көргөн бойынча,
Эки тизе бүктелип,

От аяакка көңкөрө жыгылды.³⁶
Агашка жапкан тередий,
Кугарала, жада берди.
Эрмек бачым айдып болбой,
Эки жаагы копулдай берди.
Лүк арайдаң мынайда айтты:
«Атазына барып дезег!
Бу Алтайдын үстүндө
Менен артык баатыр,
Менен артык шулмус
Энедең чыккан туру,
Ададаң бүткен жады!
Же канайдар, жаш баатыр,
Өлтүрер болзон, бойында.
Өскүрер болзон бойында,
Менин өргөмө сен кирдин,
Мени түнгүримнен айрыдың.
Менен күчтүүн иле көрүнөт,
Мен сеге мүргүп турум!»
Оны уккан Алтын-Тууы,
Жаш санаазы омок турды.
Узун кара жыданы
Оң колына тайанала,
Эр ийделү мынайда айтты:
«Өлтүрерге сени келбедим,
Өскүрерге сени санаабадым.
Атту-чуулу Тойбоң-каннын
Айбызына жүрген мен эдим.
Малына үзеери мал кошкон.
Жоңына үзеери жон кошкон.
Ол ырыстың шылтуузында
Алтайга берү жетирерге
Слерди барып экелзин деп,
Мени бери ийген эди!»
Оны уккан Ак-Шаажыңгай
Бажын араай көдүрди,
Тижги тызырап мынайда айтты:
«Алтай үстүнө жүрбейтен,
Албатыга барып камдабайтан
Жес тайганын ээзи эдим,
Жердин-суунын желбизи³⁷ эдим,
Же сенин ийдең артыктаган учун
Сенин сөзиге кирип турум.
«Келер болды» деп айдып бар,
Керектерин белетезин деп айт.
Сенин сөзиг кең болбозын деп.
Жес коңыраа³⁸ сыйлап берейин.
Торкө бөскө орой тудуп,

Тойбон-каанга апарып бер!..»
Бу тужунда кенетийин
Эрженелү кара күренг ат
Тенгериден түжүп келди.
Жес өргөнүн эжигинен
Ак-Шаажынтай кам жардына
Эки тумчуктын үйдинен
Изү жалбышла тынып ийди.
Алтын-Тууаны көрөлө,
Шыркырада киштеп ийди.
Оны көргөн Ак-Шаажынтай,
Там үзеери коркыды.
Ары көрөлө, ойто көргөлөктө,
Жес конгыраазын алып берди.
Жерге жаба катап мүргүди.
Алтын-Тууы бараксан
Жес өргөдөн чыга конды.
Эрженелү кара күренгнин
Алтын түгин сыймап ийди,
Жал-куйругун жайа тутты.
Күлөр үзени чөйбө тееп,
Кара күренге минип ийди,
Кайыш тискин теңдеп тудуп,
Ойто жандыра бура тартты,
Элес эдип учуп ийди.
Эрженелү кара күренгнин
Төрт таманынын алдынан
Куу жалбыш чөйиле берди.
Турган изи артып калды,
Барган изи жок болды.
Эрженелү кара күренг ат
Түште тери собой браадат.
Айланайын Алтын-Тууы
Түнде уйкузы жок жүрет.
Жарат билдирбес талайларды
Куйрук тийдирбей, кечип жадат.
Кыргызы жок тайгаларды
Туйгак тийдирбей, ажып жадат.
Бир ондолып көрүп жүрзе,
Тойбон-кааннын жери-журтына,
Жедип келген мында жүрди.
Алтан эки толықту
Ак өргөгө жаба жетти.
Ат чакыга түшпей туруп,
Ат үстүнөн кыйгырды:
«Олүн тирилген Тойбон-кааным,
Ийген керекке барып келдим!
Айткан жакылтаны бүдүрдим!

Ак-Шаажынтай кам эмеген
Атанып кожо келерге
Арай эмеш жарабады.
Алты конуп, кийинимнен
Атанып бойы келер болды.
Айткан сөзине бүтсин деп,
Жес конгыраа берип ийди!»—
Оны уккан Тойбон-каан,
Ак өргөзинен чыгып келди.
Каан кебери бузыла берди.
«Базылбаган туру кулугур» — деп,
Коронду бойына сананды.
Конгырааны колына алды.
Кара жерге түңгөйлеже берди.
Кичү де сүүнгени жок болды.
«Ак-Шаажынтай кам эмеген
Мени база мынайда жакыган — деп,
Алтын-Тууы кожуп айтты, —
Алтайын күндүлөйтөн болзо,
Ардак бай жадарга турган болзо,
Удура көрзө, бажы түңгөй,
Жергелей турза, сыны түңгөй,
Куйрук-жалдары кара жаңыс,
Саап ийзе, сүди түңгөй,
Канап ийзе, каны түңгөй,
Мантап ийзе, магы жаңыс,
Желип ийзе, женижи жаңыс.
Жетен түңгөй жеерен байталдар
Тартуга аларым, белетезин деген!
Артык неме айтпаган».
Алтын-Тууы, Олөңчи кызы,
Онызын бойына кожуп айдала,
Эрженелү кара күренгди
Айылы жаар бура тартты.
Кайыш камчыла жаңый сокты.
Кара күренг эржененин
Турган изи артып калды,
Барган изи жок болды...
Кату казыр Тойбон-каан
Алаң кайкап тура калды.
Айдарга сөс таппай калды.

Анча-мынча турган соңында
Тойбон-каан өргөзине кирди.
Жес конгырааны алып киреле,
Арчынбыла аластайла,
Ак торколо оройло,
Алтын кайырчак үстүңө

Јазап, эптеп салып койды.
Анча-мынча болгон сонгында,
Ак торкодо јес конгыраа
Тенеридий күркүрей берди.³⁹
Темир соккондый шынгырай берди.
Күлүк болгон Тойбон-каан
Отуруп болбой, тура жүгүрди.
Јес конгырааны тутканын билет.
Онон ары ондонбой калды.
Көдүре бойы тырлажа берди,
Көксинде жүреги күйгендий болот.
Анча-мынча јаткан сонгында,
Тойбон-каан туруп келди.
Эр жүреги коркыды.
Ак өргөзинен качып чыкты.
Алтын-Чачак абакайыла,
Ак өргөзине кирерге коркып,
Коштој айылдарга конып жүрдилер.
Арганы канайда табатанын
Аайлап болбой, кунуккылады.
Тогузон эки баатырлары
Ончозы мында жуулып келдилер.
Тогуз түнгей јайзандары
База да мында келгилеген,
Јайрадылыжып базып жүргиледи.
Је ак өргөгө кирип,
Јес конгырааны јоголторго
Олордон омок чыкпады.
Түндү-түштү үч конокко
Олут* јоктон бастылар.
Кату бүткен Тойбон-каан
Самара бичикти бичиди.
Эки түнгей боро карчагаларга
Сүрекеј кату мынайда јакыды:
«Тутканча ла учугар,
Алтын-Туујы кыска
Самара бичикти јетиригер!»
Эки боро карчага
Укканча да болбодылар,
Самара бичикти алгылап,
Олөнчи журтын эмди көстөн,
Өрө кейге шунуп чыжкылайт.
Ак булуттын үстүле,
Аж аястын түбиле,
Ај канаттары тиркиреп,
Түндү-түштү уча бердилер.

*Олут јок — амыр јок.

Атка жүрүп чылаган
Алтын-Туујы амырап јадарда,
Эки боро карчагалар
Самара бичикти түнүктен
Алтын-Туујының он колына
Түжүреле, ойто учтылар.
Оны көргөн Алтын-Туујы
Алаң-келен кайкай берди.
Самара бичикти кычыра берди:
«Калак-кокий, Алтын-Туујы,
Кандый јеткерлү неме экелген?
Кыйгы-табыжына чыдап болбос,
Кызыл колло тудуп болбос?
Тутканча ла кел бери.
Бир аргазын тап оның!» —
Шак мынайда Тойбон-каан
Јайнап, сурап, бичиген эмтир.
Оны билген Алтын-Туујы
Кайыш үйген алып чыкты,
Ат чакыга јангыј сокты,
Эрјенелү кара күрен
Укпас јерден угуп ийди,
Сеспес јерден сезип ийди.
Ары көрөлө, ойто көргөлөктө,
Ат чакының јанында болды.
Алтын-Туујыдан мынайда сурады:
«Амыраарга болбос не болды?
Кажы Алтайды көстөргө,
Кандый керекке барарга
Сананып алдың, Алтын-Туујы?»
«Тойбон-каан алдырып јат.
Ого барып, керегин угарыбыс!» —
Олөнчининг кичү кызы,
Кара күренге каруун берди.
Адын ээртеп јазап ийди.
Јуу-јепселин кийип алды.
Ала-энези, эки эјези
Айылдан үйдежип, кожо чыктылар.
«Кара-боро сагышту,
Кату бүткен Тойбон-каан
Эрјенелү кара күрен аттын
Терин соотпос кайтты не?
Алтын-Туујы көөркийге
Амыр бербес кайтты не?» — дежип,
Алаң кайкап тура калдылар.
Болужар аргазы јок болдылар.
Кара күрен эрјененин
Турган изи артып калды,

Барган изи жок болды.
Кайран бойы Алтын-Тууы
Түндү-түштү токтобой,
Тойбон-кааннын журтына
Жедип келген мында турды.
Аттан түшпей, тын кыйгырды:
«Бажым билген, Тойбон-кааным,
Кандый керек табылды,
Түрген-түкей айдыгар?»
Оны уккан Тойбон-каан,
Тогуз туней жайзаны,
Тогузон эки баатыры,
Алтын-Чачак абакайы
Он тизелерине чөгөдөн,
Ончозы жагыс отурдылар.
Ончозы жагыс үниле
Алтын-Тууыга айттылар:
«Калак-кокий, Алтын-Тууы,
Кандый немени экелген сен?
Түнге-түшке күркүрөп жадат.
Кызыл колло тудайын дезе,
Жүректен бери силкип турат.
Оргөбиске кирип болбой,
Арга жокто базып жүрүбис.
Арга-сүмезин тапкадый болзон,
Ары ойто жандырып көр.
Карыганча сени күндүлеерибис,
Канча үйеге ундубазыбыс».
Оны уккан Алтын-Тууы
Ачынбас бойы ачына берди,
Ак чырайы кызара түшти.
Олорго кату мынайда айтты:
«Экелзин деп бир албан,
Апарзын деп экинчи албан!
Сабарча жестен коркоордо,
Ак-Шаажыгай камнын бойын
Канайда көрөргө сананганыгар?
Алтай туунын ээзине
Канайда камдадарга шүүндигер?
Же канайдар база,
Каан слерди өөркөткөнчө,
Менин ок күчим жобогой,
Сурагыгарды бүдүрүп салайын,
Күндү меге керек жок». —
Калганчызын айдып божойло,
Алтын-Тууы аттан түшти.
Каалгалу эжикти ачып,
Ак өргөгө кирип келди.

Алтын кайырчак үстүнде
Жес конгырааны алды,
Ак өргөдөн чыгала,
Ак айаска чачып ийди.
Ак булутка жеделе,
Жес конгыраа күркүрей берди.
Кызыл жалкын тогуле берди.
Суулу жагмыр урула берди.
Алтын-Тууы ойто чыгып,
Кара күрөң адына минди.
Айылы-журтын көстөп,
Ойто жана элес этти.
Турган изи артып калды,
Барган изи жок болды.
Анча-мынча ой өткөндө,
Тойбон-каан айдып турды:
«Өлөгчининг очы кызын
Тирү артырарга болбос туру.
Бара түбинде бажыма оног
Жаман бедери жарт туру.
Оног кату жерге ийип,
Онын тынын жоголтор» — деди.
Оны уккан тогуз жайзаны,
Тогузон эки баатырлары
Сүрекей эптү жарадып турдылар.
Чырайлары жарый бердилер.
Жагыс үнле кыйгырдылар:
«Жарады, бистин кааныбыс!
Ол кысты жоголтпогончо,
Олут бисте жок болор!
Түрген оны элчилеп,
Эжигерге алдыртыгар.
Тирү ойто айланбас эдип,
Түби жокко⁴⁰ ийигер!»
Ары көрөлө, ойто көргөлөктө,
Кату бүткен Тойбон-каан
Самара бичикти бичип ийди.
Эки боро карчагаларына
Кезе мынайда жакып айтты:
«Түндү-түштү бу бичикти
Алтын-Тууыга жетиригер.
Айылынын түнүгинен божодоло,
Ойто түрген жаныгар!»
Эки боро карчагазы
Самара бичикти алган бойынча,
Ай канаттарын жайа тудуп,
Салкын кептү учтылар.
Агашка отурбай бардылар.

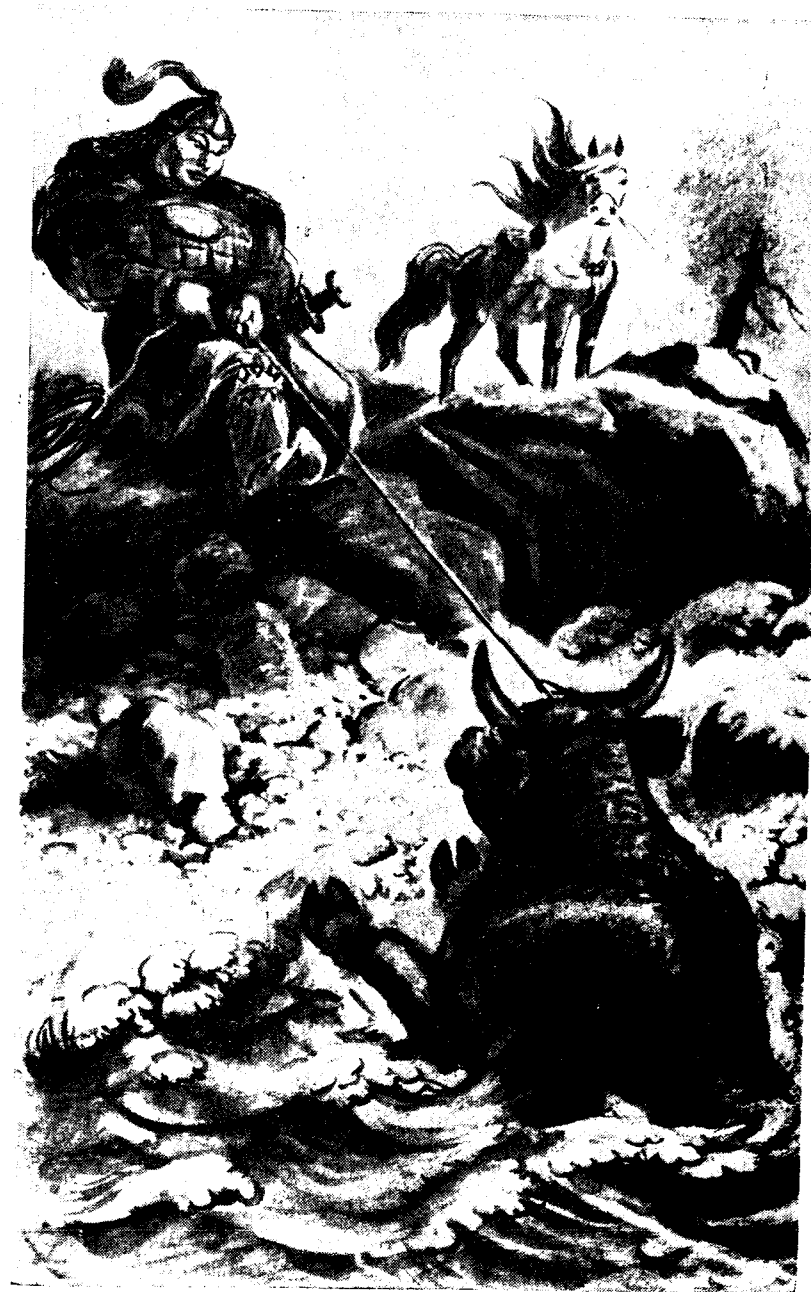
Түндү-түштү учуп келип,
Олончинин түнүгинен
Самара бичикти түжүрдилер.
Ойто түрген учтылар.
Алтын-Туу жы көөркий
Самара бичикти ача тартты,
Эбиреде тудуп кычырып көрди.
«Бу бичикти алган бойынча,
Менин өргөмө түрген кел.
Өлгөн мени тиргискен сеге,
Айдатан кереес сөзүм бар» — деп,
Тойбон-каан чийген эмтир.
Алтын-Туу жы көөркий кыс
Кайыш үйгөндү алып чыкты,
Ат чакызын согуу ийди.
Эрженелү кара күрөң
Укпас жерден уруп ийди,
Сеспес жерден сезип ийди,
Салкын кептү күйүлөп келди,
Куйун ошкош куйулып жетти.
«Айланайын, Алтын-Туу жы!
Эмди кайда барарга
Сананып алдың болбогой?» — деп,
Кара күрөң сурады.
Алтын түги мызылдап турды.
Тойбон-кааннын жакылтазын
Алтын-Туу жы адына айтты.
Оноң адын түргөн ээртеди.
Канча жуунын жепселин салынды.
Ада-энезиле, эки эжезиле
Колун берип, жакшылашты.
Күлөр үзөнү чөйбө тееп,
Күрөң адына минип ийди.
Ары болуп элес эдерде,
Турган изи артып калды,
Барган изи жок болды.
Түндө-түштө уйукпабай,
Тойбон-кааннын ак өргөзине
Алтын-Туу жы жедип келди.
Аттан түшпей, тын кыйгырды:
«Атту-чуулу, Тойбон-кааным,
Аттын терин соотпой,
Акту бойыма уйку бербей,
Не керектү алдырттыгар?
Нени айдарга санандыгар?»
Тойбон-каан чыга жүгүрди,
Мекечил үниле мынайда айтты:
«Кайран көөркий, Алтын-Туу жы!

Кара санап алдырбадым,
Болуш сурап алдырдым.
Оштоп сени жоботподым,
Омо сурап кычырдым.
Азырап жаткан уйларым
Алты жылга субай болды.
Албаты жонум бүгүңги күңгө
Ак сүт ичпей, кыйналды.
Онын учун сени алдырдым.
Озо чакта көчөрдө,
Көк талайдын жарадында
Көк торбок көдүртип арткан.
Өлбөй, эзен арткан болзо,
Оны барып экелип,
Уйларга бука этсе, кайдар деп,
Сени алдыртканым бу эди.
Тогузон эки баатырдан,
Тогуз түнөй жайзанган
Барарга кижичыкпады.
Айландыра шүүп турзам,
Албатымды жоктоп турзам,
Сенен артык ийделү,
Сенен артык сүмөлү
Бир де баатыр жок болды.
Кыйышпай, сен барып кел,
Сенин жоболтон качан да жанар!»
Оны уккан Алтын-Туу жы
Ак чырайы кызара берди.
Алын эрдин кезе тиштенди.
Тиштери өткүрө мынайда айтты:
«Же канайдар база, кааным!
Ийген элчи бийден коркыбас,
Аткан ок жуудан бурулбас!
Слердин күүнигер жанганча,
Барып та келгейим!» — деп,
Кара күрөңнин тискинин
Ойто бура тартып ийди.
Кайыш камчыла жаңый сокты.
Турган изи артып калды,
Барган изи жок болды.
Оноң ары Алтын-Туу жы,
Көк талайды эмди көстөп,
Аткан октон түргөн барат,
Айткан сөстөн чечен жүрөт,
Түштө болзо, үйдөзи жоктон,
Түндө болзо, уйкузы жоктон,
Амыр билбей атанып,
Орто жолды өдүп келди.

Кенетийин кара күрен
Алын колын алынбай,
Кийин будын тартынбай,
Он кулагы болгожын,
Тенери түбин тындады,
Сол кулагы болгожын,
Жердин алдын тындады.
Мыны көргөн Алтын-Тууы
Қара күреннен сурады:
«Эки колтыгымның канады,
Қарыган адамның койлоозы
Өлөрибисти билдин бе?
Өзөрибисти сестин бе?»
Алтын-Тууының бу сурагына
Қара күрен каруун берет:
«Өлөрибисти мен билбедим,
Өзөрибисти мен сеспедим.
Тойбон-каанның көк торбогы —
Албаты-жон азырабаган,
Ақ сүт тартып эмбеген,
Көк талайдың ээзи эмтир!
Көрүп болбос казыр эмтир.
Алтай үстүнде алтан кааннан
Оны акалаары чыкпаган,
Жер үстүнде жетен кааннан
Оны жендеери чыкпаган.
Амадап келген баатырлардың
Келген изи бар болтыр,
Ойто изи жок болтыр.
Бис экү канайып чыдажарыбыс?
Талай ээзиле канайып күрежерибис?»
Қара күреннің бу сөзине,
Алтын-Тууы каруун айтты:
«Канат болгон кара күренгим,
Комудаар неме мында жок,
Сүме табары сенде болзын,
Адар-тудужары менде болзын.
Өлөр конок бар болзо,
Мында өлүп калгайыбыс.
Жендеер ийде бүткен болзо,
Жендеп алып баргайыбыс!» —
Алтын-Тууы онойдо айдып,
Адың араай камчылап ийди,
Онон ары элес этти.
Көк талайды көстөп ийди.
Көк талайдың ээзи көк бука"
Сеспес жерден сезип алды,
Көрбөс жерден көрүп ийди.

Жер тенерини силкиндире,
Күркүреде бустап чыкты.
Көк талайын чайбалтып,
Мантап чыкпай канайтты.
Алтай үсти селендей берди.
Алтын-Тууы көрүп турза,
Көк талайдың ээзи көк бука
Келтегей жанында мүүсте
Алтан баатыр сөөгин илген.
Келтегей жанында мүүсте
Жетен баатыр сөөгин илген.
Қара жерин каза сүзүп,
Кату тажын оодо сүзүп,
Эки көстөп жалбыш чыккан.
Жамакайдан көбүк ашқан,
Келип жатпай канайтты.
Оны көргөн кара күрен,
Жада түжүп аңданды,
Жер ээзи жеерен бука боло берди.
Жер кыртыжын кодоро сүзүп,
Көк букага удур басты.
Анча-мынча болбой туруп,
Эки буканың ортозы
Жууктажып келген жүрди.
Эки тууның бажына
Одош-тедеш чыгып келгиледи.
Эки көскө кан чагылып,
Мүүстери једип тийишти.
Экүнің мүүстери табарыжарда.
Тенеридий чыдырай берди,
Қызыл жалкын төгүле берди.
Агаш-таштар көчкөлөңди,
Агын суулар чайбалышты.
Јети күнге сүзүштилер,
Јерге бирүзи де јыгылбай турды.
Тогус күнге сүзүштилер,
Торсыгы божы билдирбейт.
Јаш бойы Алтын-Тууы
Эки бука сүзүжин көрүп,
Алағ кайкап туруп калды.
«Айланайын Алтын-Тууы,
Нени кайкап көрүп турун?
Көк буканы колго тудар
Арганы не таппай турун?
Ийде-күчим астап жүрү,
Чыдажарым билдирбей туру.
Оның учун тутканча ла.
Арга-сүмени бедиреп көр!» — деп.

Кара күрөң кыйгырды.
 Оны уккан Алтын-Туу жы,
 Санаазы жаңы киргендий.
 Жүгүргөчө жедип келди.
 Көк талайдын ээзи
 Көк буканын турган жерине
 Түби жок түлкө састы
 Бүдүрүп ийбей канайтты.
 Анча-мынча болбоды,
 Көк буканын төрт таманы
 Баткак саска бадала берди.
 Ичкеери тын сүзүп болбой.
 Арга-сүмези чыгып жүрди.
 Жеерен бука көөркийдинг.
 Арка-сыны түзөле берди.
 Көк буканы айландыра мантап,
 Көкүп омок сүзүп турды.
 Көп күндөр өткөндө.
 Көп ээзи көк бука
 Ачу-корон бустады.
 Кижини үчиле кыйгырды:
 «Кандый ададан бүткөң сен,
 Кандый энеден чыккан сен?
 Алтай үстүндө алтан каанда
 Акалайтан мени бирүзи де жок?
 Жер үстүндө жетеп каанда
 Жөңдөйтөн мени бирүзи де жок!
 Олтүрөргө келген болзон,
 Кыйнабай мени, түргөн өлтүр.
 Керектү келген кижини болзон,
 Керегинди түргөн айт.
 Бозу эдим агыспа,
 Богоно сөөгим уужаба!
 Бир каруун меге айт,
 Тынчымды үспей эзем артыр!»
 Оны уккан Алтын-Туу жы,
 Тургуза ла каруун айтты:
 «Олтүрөргө сени келбедим,
 Оскүрөргө сени саанбадым.
 Атту-чуулу Тойбоң-каанның
 Айбызына келген мен эдим.
 Тойбоң-каанның азыраган уйлари
 Жети жылга субайтыган.
 Оның учун мени сураган:
 Озодо агыткан букам бар эди,
 Оны барып экелип бер деген.
 Оның учун келген эдим».
 «Э-э калак! Баатыр сен.

Айбыга жүрген кижн болзон,
Айтпай, неге жоботтын?
Акту менин күчимди
Ненин учун чыгардын?
Каан кижинин айбызына
Кандый да кижн жүрер жанду.
Ненин учун эрте айтпадын?» —
Көк талайдын ээзи
Көк бука онойдо айтты.
Көзи жайнап, жалына берди.
«Жок, баатыр ок эмтирин,
Талай ээзи мени тутканда,
Телекейди бактыратан
Күлүк баатыр бүткен туру» — деп,
Көк бука бойында сананат.
«Азыраган уйлары субайтыган эмес,
Акту сего кара сананыптыр.
Мен талай ээзи болгон эдим.
Кижн көзине көрүнбейтен эдим,
Же ондый да болзо, канайдар?
Сенин колыга түшкөмдө,
Сенин кулың болгомдо,
Эрик жоктон барар турум.
Тойбон-каанның санаазына
Жетирбегенче болбос турум», —
Көк бука калганчыда
Алтын-Тууыга онойдо айтты,
Алтан кулаш армакчыла буулаарга
Бырчыг мүүзин тудуп берди.
Колго түшкөн көк буканы,
Коштой жединип эм алала,
Алтын-Тууы ойто бурулды.
Тойбон-каанның жери-журтын
Көстөп мында жүрүп ийди.
Бийик туулар ажыра
Канатту куштан түргөн баргылайт.
Жаан чөлдиг ортозына
Жарыш эдип өткүлөйт.
Түндө болзо, уйкузы жоктон,
Түште болзо, уйдези жоктон.
Түндү-түштү баргылап,
Тойбон-каанның жерине
Жедип келген жүргүлөйт.
«Акыр, кару бүткен Алтын-Тууы,
Мен албанга барып жаткан болойын,
Сен ийде-күчлө апарып жаткан бол.
Алтан кулаш армакчынды
Атка бектеп терепчилеп ал.

Ак жалкын чырайыңды
Кара бүрүнкүй тартынып ал» — деп,
Көк бука онойдо айтты.
Көзи көлдий боло берди.
Казыр үниле огурып ийди, —
Кайра тартынып, чирей берди.
Оны уккан ак мал
Тебеезинен качып бардылар.
Тил ондошпос албатызы
Тергеезинен качып чыктылар.
Анча-мынча болбой туруп,
Тойбон-каанның өргөзине
Жаба мында једип келдилер.
Ол табышты уккан бойынча,
Тойбон-каанның бажының чачы
Ийнелердий атырайа берди.
Алтан эки бутту эмди
Алтын орын алдына кирди.
Ал-санаазы бойында јок,
Алыс-јилис јада берди.
Алтын-Туујы јаш кыс
Көк буканы экелеле,
Алты үйелү жүлер чакыга,
Алты ороп, буулап ийди.
Ат үстүнен түшпей туруп,
Тойбон-каанга мынайда айтты:
«Көдүртке торбогың жаапнап калтыр.
Көндүрө эжелип болбос эмтир.
Уйларыңа керек беди?
Айла кеминге керек эди?
Ат чакыга буулап койдым.
Айбыңды чек бүдүрүп койдым» —
Алтын-Туујы онойдо айдала,
Адының тискинин бура тартты.
Ада-энезин, эки эјезин
Сагыжына јарт алынды.
Турган изи артып калды,
Барпан изи јок болды.
Көк буканын бустажынаң
Тойбон-каан коркыган,
Алтан эки бутту болгон
Алтын орын алдына кирген,
Јаан тынбай, јада берди.
Тогузон эки баатырлары,
Тоғус түңгей јайзандары
Сагыш чыгып, ыраак качтылар.
Эдер немезин таппай турдылар.
Түндү-түштү үч конгондо,

Тойбон-каан күлүк бойы
Орын алдына бичик бичиди.
Эки боро карчагага берип,
Мынайда кезеде јакыды:
«Түрген-түкей бу бичикти,
Алтын-Туујына јетиригер!
Аткан октон бир түрген,
Ойто мында болыгар!»
Эки боро карчагалар
Самара бичикти алдылар.
Өлөңчинин јуртын көстөп,
Ай канаттары кожоңдоп,
Тенгеринин түбиле учтылар.
Өлөңчинин айыл түндүгинен,
Түрген једип, салып ийдилер,
Ойто түрген учуп ийдилер.
Ай судурлу самара бичикти
Алтын-Туујы алган турды,
Айландыра тудуп, кычырып көрди.
Эмди лаптап көрөр болзо,
Тойбон-каан бичиген эмтир.
Айткан сөзи мыңдый болтыр:
«Қалак-кокый, Алтын-Туујы,
Түрген-түкей бери кел,
Мениң сөзим тыңдап ук:
Кандый бука экелген?
Түндү-түштү бустап јат,
Тенгери-јер торгуланып јат.
Ак малым тебеезинен качты,
Албаты-јоным јуртыңаң качты.
Ары кедеери оны божот,
Ондый бука керек јок!»
Оны көргөн Алтын-Туујы
Ачынбаган бойы тың ачынды,
Тарынбас бойы тың тарынды.
Бойына айтканы мыңдый болды:
«Айтпаза да, чындаза,
Амыр јаткан кижини
Ойыңга бодоп алдыртып јадар.
Кандый опту каан болгон?»
Кара күрен адын ээртеди,
Канча јууның јепселин кийди.
Тойбон-каанның јуртын көстөп,
Элес эдип јелип ийди.
Эзин-куйун јүрүп ийди.
Түндү-түштү бараадып,
Тойбон-каанга једип келди.
Ат үстүнен түшпей туруп,

Ачу-корон мынайда сурады:
«Кандый керек табылды,
Кааным, слер айдыгар?»
Оны уккан Тойбон-каан
Орын алдынан кыйгырды:
«Калак-кокый, Алтын-Тууы!
Кандый казыр бука экелдин?
Ойто ары агыт оны!
Жери Алтайына жандыр оны!»
«Экелзин деп бир албан,
Агытсын деп эки албан.
Азыранбас мал болзо,
Экелзин деп не айдар?
Онойдо онон коркордо,
Адын онын не адаар?
Кара күрөнгин терин соотпос
Кандый-мындый неме бу?
Жаш кижиге амыр бербес
Жаантайын не кыйын?» —
Алтын-Тууы онойдо айдала,
Алты үйелү күлер чакыдан
Көк буканы агыдып алды.
Айга-күнге чике көрөлө,
Мындый сөслө чертеништи:
«Үргүлжинин үч үйеге
Урушпас жакшы наҗы бололы.
Төрбөлжинин төрт үйеге
Ташташпас эптү наҗы бололы.
Бис экүдин бир бирүбис
Кызалага киргедий болзо,
Үн жетпестен кыйгырыжып,
Айткан сөсти угужаалы.
Кол жетпестен кол сунуп,
Күч жеткенче болужаалы!»
Алтын-Тууынын сөзүн угала,
Көк бука мынайда айтты:
«Сенин айткан сөзингле
Жажын чакка чертенип турум.
Сенин бөкө колыга
Түшкенимди билип турум.
Сенин сурагын качан да бүдер!
Менин айтканыма ижен!» —
Калганчыда көк бука
Онойдо чертенип айтты.
Кажы жерди көстөгөнүн,
Бир де кижги билбей калды.
Алтын-Тууы бала бойы
Айылы-журтын көстөп ийди.

Ада-энезине, эки эезине
Салкын ошкош учуп ийди.
Кара күрөң эржененин
Турган изи артып калды,
Барган изи жок болды.
Аргазы чыккан Тойбон-каан
Орын алдынан чыгып келди.
Санаазын ирайдан жууп алып,
Жүреги оорып, үшкүрүп ийди.
Аштаган бойлоры курсак жиирде.
Тамактарынан ашпай турды.
«Башка бүткен бала болбогой,
Бажын канайып жоголотон?» —
Тойбон-каан бойында сананат,
База да сүмени бедиреп турат.
Бажын жайып кайкап отурат.
Бачым сүмени таппай турат.
Көк буканын табыжы жоголордо,
Көк Алтай тымый берерде,
Тогузон эки баатырлар,
Токус түңгөй жайзандар
Көп сууларды ойто кечип,
Көп тууларды ойто ажып,
Тойбон-каанга жедип келгилеп,
Ат чакызына түштилер.
Оны көргөн Тойбон-каан
Оңы жок тын сүүнди.
Олоры отурпалакта, мынайда айтты:
«Тогузон эки баатырларым,
Токус жакшы жайзандарым,
Өлөнчинин очы кызын
Алтын-Тууыны баспаганча,
Амыр ыргалду жадын эмди
Менин Алтайымда болбос эмтир!
База да бир жеткер бар.
Оноор оны ийедим.
Онон ойто Алтын-Тууынын
Айланары жогы быжу болор!»
«Атту-чуулу, кааныбыс,
Бойыгар ла билер туругар!
Слерге бистин айдатан
Жакшы сүме жок туру» — деп,
Баатырлары, жайзандары
Жаңыс үнле онойдо айдышты.
Кату бүткен Тойбон-каан
Самара бичикти бичиди,
Эки боро карчагаларын,
База кезе жакыйла,

Алтын-Тууыга ийе берди.
Эки боро карчагалар
Түнге-түшке учкылап,
Самара бичикти жетирдилер,
Алтын-Тууыга табыштырдылар.
Ойто жана шунгуп ийдилер.
Алтын-Тууы кычырган бойынча,
Кара күрегин база ла ээртеди,
Канча жуунун жепселин алды,
Эне-адазыла, эки эжезиле,
Эзендежип, жакшылажала,
Күлөр үзени чөйбө тееп,
Күрөг адына минип ийди.
Кайыш тискин бура тартып,
Элес эдип жүре берди.
Турган изи артып калды,
Барган изи жок болды.
Айланайын Алтын-Тууы
Түндү-түштү токтобой барып,
Тойгон-каанга једип келди,
Аттаг түшпей, тыг кыйгырды:
«Атту-чуулу, Тойгон-каан!
Јуртыгарга јуу кирди бе?
Малыгарга бөрү кирди бе?
Оргөгөргө суу кирди бе?
Ненин учун алдырдыгар?
Бери түрген айдыгар!»
Оны уккан Тойгон-каан
Бай ширееден түже калыды,
Қаалгалу кара эжикти,
Қайра салып, чыгып келди.
Алтын-Тууыга жалынып,
Меке сөзиле мынайда айтты:
«Өлгөн бойымды тиргискен,
Өчкөн одымды күйдүрген
Айланайын, Алтын-Тууы,
База ла бир айбым артты.
Оны бүдүрүп келген сонгында,
Ак малымнын көбизин ал,
Албатымнын көбизин ал.
Азыраган ийттерим ончозы
Күчүк азырабас, субайтыды.
Андап-куштап жүрерге
Анчы ийттерим жок болды.
Озодо андап жүреле,
Кара көлдин жаратында,
Кара тайга колтыгында
Кара күчүк ийдим аксаган,

Оны экелип болбой салала,
Оңдо мен таштаган эдим.
Энди оны барып экелерге
Тогузон эки баатырлардан,
Тоғус жакшы јайзандардан
Јалтанбас кижі чыкпады.
Сок жагыс ижемчилү
Баатырым сен болдын!
Бу керекти бүдүреригерге
Аланзу јоктон иженип турум!»
Оны уккан Алтын-Тууы
Бир кезекке турала, айтты:
«Канайдар база, кааным,
Айбылаганаарда, барар турум».
Алтын-Тууы онойдо айдала,
Қара күрегди бура тартты.
Кара тайганы көстөп,
Шуургандый шунгуй берди.
Турган изи артып калды,
Барган изи жок болды.
Айланайын Алтын-Тууы
Түште болзо, үйдези јоктон,
Түнде болзо, уйку јоктон,
Салкын кептү барып јадат.
Эрдибиле кожондоп барадат,
Эргегибиле шоорлоп барадат.
Торко чачагы толголып,
Суу ошкош јайылып барадат.
Алтын чачагы айланып,
Күн одына мызылдап барадат.
Онойдо јыргап барадарда,
Эрјенелү кара күрег
Алын колын көдүрбей,
Кийин будын тартынбай,
Кенетийин тура түшти.
Он кулагы болгожын,
Тенгери түбин тыгдады,
Сол кулагы болгожын,
Јердин алдын тыгдады.
Оны көргөн Алтын-Тууы
Эрјенелү күрег аттын
Јал куйругын сыймай тутты.
Јалынып, мынайда сурады:
«Қанат болгон кара күрегим,
Нени билдин, нени көрдин?
Өлүм бисти сақыл јат па?
Ырыс бисти уткуп јат па?
Саадабай айдып бер,